

Bronasta doba v severovzhodni Sloveniji – v Prekmurju in na Štajerskem Uvodnik in kratak oris

Bronze Age in north-eastern Slovenia – in the Prekmurje and Štajerska regions An introduction and brief outline

Biba TERŽAN

Izvleček

V bronasti dobi so od prehodnega obdobja pozne bakrenodobne kulture Somogyvár-Vinkovci pa vse do kulture žarnih grobišč obstajali različni tipi naselbin, in sicer naselbine raztresenega tipa in manjši zaselki, pogosto nanizani blizu drug drugega, ter tudi strnjene naselbine. V njih so bile stavbe razporejene polkrožno okoli osrednjega “vaškega trga”, kar dobro ilustrira florisna slika naselbine Pod Grunti – Pince pri Lendavi iz srednje in zgodnje pozne bronaste dobe. Med njimi pa posebej izstopajo nekatere utrjene naselbine, kot je Oloris, morda pa tudi Pod Grunti – Pince. Tudi v pozni bronasti dobi oz. v času kulture žarnih grobišč so bile običajne naselbine raztresenega gručastega tipa, a so obstajale tudi strnjene naselbine, ki pa so bile zasnovane drugače, in sicer po ortogonalnem konceptu, kot sklepamo na osnovi naselbin na Pobrežju in v Ormožu, slednja je bila tudi utrjena z nasipom in obrambnim jarkom.

Čeprav so podatki o načinu pokopavanja v bronasti dobi še maloštevilni in zelo skopi, pa vendarle lahko domnevamo, da je bilo skozi ves čas – le z izjemo srednje bronaste dobe v času kulture bronastodobnih gomil – običajno sežiganje preminulih, kar naj bi veljalo tako za kulturo Somogyvár-Vinkovci kot za kulturo Kisapostag v zgodnji bronasti dobi, pa za virovitiško kulturo v pozni srednji in zgodnji pozni bronasti dobi ter seveda za kulturo žarnih grobišč v pozni bronasti dobi.

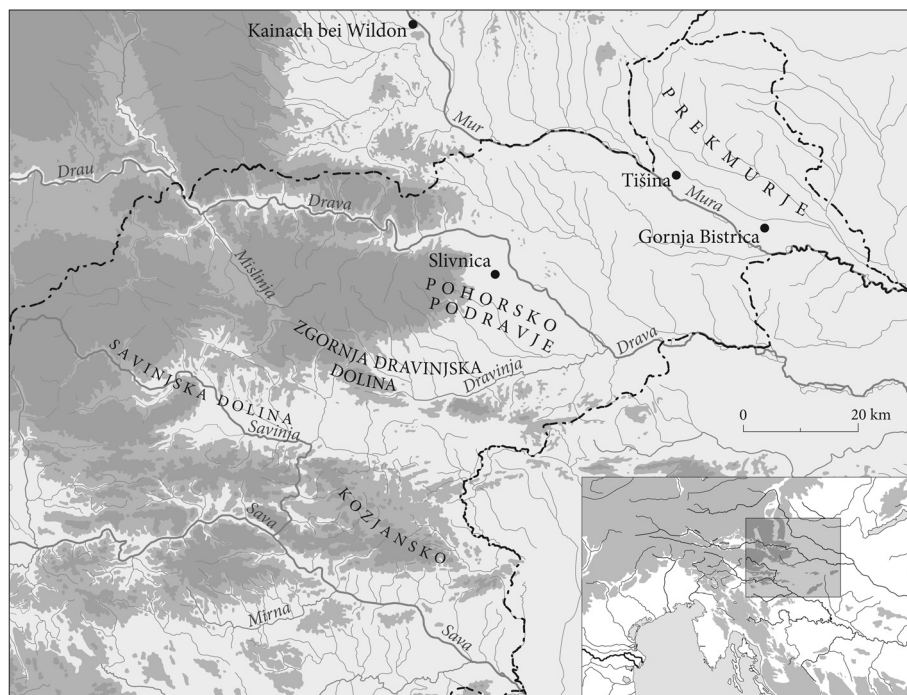
Ključne besede: Prekmurje; Podravje; Savinjska regija; bronasta doba; poselitev; tipi naselbin; tipi bivališč; žgani grobovi; izjemne najdbe

Abstract

Different types of settlements existed during the Bronze Age, in a span beginning at the transition period from the Late Copper Age Somogyvár-Vinkovci culture and terminating in the Urnfield culture of the Late Bronze Age. There were settlements of the dispersed type and/or small hamlets, often clustered close to one another, as well as nucleated settlements. Buildings in the nucleated settlements were often arranged semicircularly around a central ‘village square’, as is observable in the plan of the settlement at Pod Grunti-Pince near Lendava from the Middle and the early part of the Late Bronze Age. Some settlements were fortified, for example at Oloris, possibly also Pod Grunti-Pince. Settlements of the clustered dispersed type and nucleated settlements were also common in the Urnfield culture. The nucleated settlements of the Urnfield culture, however, were of a different design, built according to an orthogonal concept, as the settlements excavated at Pobrežje and Ormož show; the latter was also fortified with a rampart and defensive ditch.

Information on the burial practice in the Bronze Age remain scarce, but do point to cremation being the usual rite throughout the period, with the exception of the Middle Bronze Age Tumulus culture. Cremation is believed to be the rite of the Somogyvár-Vinkovci culture in the Late Copper Age, the Kisapostag cultures in the Early Bronze Age, the Virovitica culture in the late part of the Middle and early part of the Late Bronze Age, and of the Urnfield culture in the Late Bronze Age.

Keywords: Bronze Age; settlement; settlement type; building type; cremation burial; exceptional finds; Prekmurje; Podravje; Savinja region

Sl. 1: Karta območij in najdišč, obravnavanih v prispevkih simpozija "Gabrovčev dan".

Fig. 1: Map of the regions and sites mentioned in the contributions to 'Gabrovec Day' in this volume.

Na arheoloških srečanjih, posvečenih spominu na akademika prof. dr. Staneta Gabrovca, v strokovni arheološki srenji poimenovanih "Gabrovčev dan", so bile v prvem petletnem ciklu predstavljene novosti iz raziskovalnega sklopa "halštatske kulturne skupine na območju Slovenije", ki so doživele tudi ustrezne in (zdaj lahko tudi že rečemo) odmevne objave v Arheoloških vestnikih 70–74, 2019–2023. Prav zaradi njihove odmevnosti smo se odločili nadaljevati niz tovrstnih srečanj, tudi zato, ker pomenijo veliko spodbudo za znanstvenoraziskovalno delo, predvsem mlajšim kolegom, a so oz. bodo posvečena drugemu arheološkemu obdobju, namreč bronasti dobi na območju Slovenije. V načrtovanem novem tokrat triletnem ciklu je potekalo prvo tematsko novo srečanje 16. maja 2022 v prostorih Narodnega muzeja Slovenije. Predstavljene so bile številne nove raziskave z območja Prekmurja in Štajerske.¹ Žal moramo tudi tokrat ugotoviti, da

niso vsi referenti, ki so nastopili na tej prireditvi, oddali svojih prispevkov v pisni obliki za tisk v pričujočem zvezku Arheološkega vestnika.²

KRATEK ORIS RAZISKAV

Poseljenost razgibanega in raznolikega sveta današnje Slovenije je bila v bronasti dobi do nedavnega le slabo poznana. Šele z velikimi gradbenimi deli državnih in lokalnih investorjev, ki so povečini posegla v še nedotaknjen prostor, kot je bila npr. izgradnja slovenskega avtocestnega križa, in pred izvedbo katerih je dobro organizirana arheološka služba izvedla prepotrebna rekognosciranja terena, in če se je izkazalo za potrebno, tudi obsežna arheološka izkopavanja,³ se je poselitvena slika

¹ Ker smo na začetku novega cikla o bronasti dobi, je to tudi priložnost, da se še enkrat zahvalimo Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU in še posebej uredništvu Arheološkega vestnika za velikodušno podporo in vestno pripravo člankov za objavo, s čimer se ohranja visoka znanstvenoraziskovalna raven Arheološkega vestnika in z njim naše vede v celoti. Hkrati pa velja spomniti, da gre zahvala tudi vsem soorganizatorjem (Narodnemu muzeju Slovenije, Slovenskemu arheološkemu društvu in SAZU), ki

ne le omogočajo vsakoletno srečanje, temveč zagotavljajo tudi finančno podporo za tisk prispevkov posameznega sklopa pod naslovom "Gabrovčev dan" v vsakoletnih zvezkih Arheološkega vestnika.

² Žal manjkajo predvsem prispevki o arheoloških odkritjih v Slovenskih goricah in Spodnjem Podravju, o katerih so poročali Marija Lubšina Tušek, Ana Kovačič, Martina Blečič Kavur in Boris Kavur.

³ Glej npr. zbirko Arheologija na avtocestah Slovenije, v kateri je izšlo že več kot sto zvezkov, in Djurić, Prešeren 2003.

Slovenije v preteklosti bistveno spremenila, kar velja za večino arheoloških obdobij, še posebej pa za bronasto dobo, tj. za čas od sredine 3. tisočletja do prehoda v 1. tisočletje pr. n. št.

Kakšen spoznavni skok so naredile raziskave bronaste dobe na slovenskem prostoru v zadnjih treh desetletjih, najbolje ilustrira primerjava na tem mestu objavljenih člankov, še zlasti izpod peres Branka Kermana za Prekmurje in Bineta Krambergerja za Pohorsko Podravje, s temeljnimi študijami Stanka Pahiča v monografiji "Arheološka najdišča Slovenije" iz leta 1975⁴ in Staneta Gabrovca v 4. knjigi monumentalnega opusa "Praistorija jugoslovanskih zemalja" iz leta 1983,⁵ pa tudi člankom Janeza Dularja v jubilejni 50. številki Arheološkega vestnika iz leta 1999.⁶ Medtem ko sta se lahko Pahič in Gabrovec za čas zgodnje in srednje bronaste dobe na območju severovzhodne Slovenije oz. Štajerske in Prekmurja oprla le na maloštevilna moderna arheološka izkopavanja bronastodobnih najdišč, npr. na tista na Brinjevi gori in pripadajoče gomile v Brezju pri Zrečah,⁷ si je Dular že lahko pomagal z izsledki novejših raziskav, predvsem izkopavanj v Olorisu pri Dolnjem Lakošu,⁸ pa tudi nekaterih drugih, ki so bila predstavljena leta 1986 na kolokviju o bronasti dobi v Lendavi in objavljena v Arheološkem vestniku 39–40 (1988–1989) ter leta 1987 na pregledni razstavi o bronasti dobi v Sloveniji, ki jo je Narodni muzej pripravil kot spremljevalno prireditev lendavskemu simpoziju.⁹ Bolje je bilo poznano obdobje pozne bronaste dobe, tj. kulture žarnih grobišč,¹⁰ kajti v preteklosti je bilo zlasti v Podravju, med Rušami in Ormožem, odkritih več planih žarnih nekropol, npr. v Rušah,¹¹ v Mariboru na Mladinski ulici¹² in na Pobrežju,¹³ pa na Hajdini¹⁴ in na Ptuj¹⁵ ter v

Ormožu¹⁶ in na Gračiču pod Brinjevo goro,¹⁷ sistematična arheološka izkopavanja pa so se izvajala tudi že na nekaterih naselbinah, npr. na Ptujskem gradu,¹⁸ Ormožu¹⁹ in na Brinjevi gori.²⁰

Celostni pregled, ki je bil posvečen predvsem problemom kronologije bronaste in železne dobe v Sloveniji, a je deloma že upošteval rezultate arheoloških raziskav, ki so potekale ob gradnji avtoceste v Prekmurju in Podravju, je izšel v posebnem zvezku Katalogov in monografij Narodnega muzeja Slovenije (KiM 40), v katerem smo poskušali na osnovi radiokarbonskih datiranj vzorcev/najdb/gradiva z različnih slovenskih najdišč ugotoviti, kakšen je bil kulturni razvoj na našem prostoru v teku bronaste in železne dobe.²¹ Čeprav je minilo le dobro desetletje od izida te naše publikacije, pa lahko zdaj kulturno-kronološko sliko od zgodnje do vključno pozne bronaste dobe v Prekmurju in na Štajerskem ponovno dopolnimo, kar najbolje ilustrirajo prav tukaj objavljeni prispevki.

KRONOLOŠKI IN KULTURNI ORIS

V KiM 40 predloženi kronološki shemi od prehodnega obdobja bakrene v zgodnjo bronasto dobo do prehodnega obdobja pozne bronaste dobe v zgodnjo starejšo železno dobo sledi tudi naš tukajšnji kratek oris bronaste dobe na obravnavanem območju, tj. v severovzhodnih delih današnjega slovenskega ozemlja (*sl. 1*). Kot že omenjeno, do pred tremi desetletji tod ni bilo znanih najdišč, ki bi jih lahko z gotovostjo opredelili v prehodno obdobje med bakreno in zgodnjo bronasto dobo. Čeprav so arheološke raziskave zajele le ozek pas načrtovane trase za avtocesto skozi nižave ob Muri, Dravi in Savinji ter prek gričevnatega sveta Slovenskih gor, se je število arheoloških najdišč iz bronaste dobe izredno povečalo. Naštejemo lahko kar nekaj najdišč, ki pripadajo kulturnemu fenomenu, poimenovanemu kultura Somogyvár-Vinkovci, ki je zaobjemal panonska prostranstva med Donavo, Savo in obrobjem Vzhodnih Alp. V Prekmurju so bile te naselbine odkrite npr.

⁴ Pahič 1975a.

⁵ Gabrovec 1983.

⁶ Dular 1999.

⁷ Pahič 1962–63; Pahič 1981; Oman 1981; Črešnar, Koprivnik 2014.

⁸ Horvat-Šavel 1980; Horvat-Šavel 1988–1989; Dular 1987, 40–43. Za končno objavo izkopavanja v Olorisu glej Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002.

⁹ Trampuž-Orel, Svoljšak, Teržan 1987.

¹⁰ Glej Pahič 1975b; Gabrovec 1983, 54–63; Teržan 1999.

¹¹ Pahič 1957; Müller-Karpe 1959, 115–133, 269–272, *sl. 11–12*, 40, 51, 59, t. 108–115; Črešnar 2006.

¹² Müller-Karpe 1959, 273–275, t. 118–121.

¹³ Müller-Karpe 1959, 275–276, t. 123; Pahič 1972; Koprivnik 2021a.

¹⁴ Stare 1950; Müller-Karpe 1959, 272–273, t. 116–117.

¹⁵ Jevremov 1988–1989; Strmčnik-Gulič 1980.

¹⁶ Tomanič-Jevremov 1988–1989.

¹⁷ Koprivnik 2021b.

¹⁸ Korošec 1947; Korošec 1951; Dular 2013, 137–177, t. 1–63.

¹⁹ Perc 1962–1963; Lamut 1988–1989; Lamut 2001; Dular, Tomanič-Jevremov 2010.

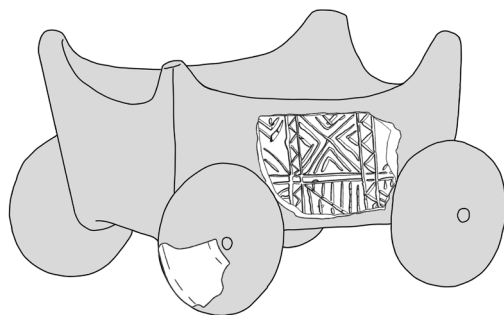
²⁰ Pahič 1981; Oman 1981.

²¹ Teržan, Črešnar 2014a – s prispevki številnih sodelavcev.

na najdiščih Za Raščico pri Krogu, Grofovsko in Bratonci v okolici Murske Sobotice ter Pod Grunti – Pince v bližini Lendave (glej tu Kerman, sl. 1), v Podravju pri Slivnici in Orehovi vasi, verjetno tudi med Dogošami in Pobrežjem v Mariboru (Oskrbovalni center) (glej tu Kramberger, sl. 2). Naselbine te kulture pa so znane tudi s Ptuj²² in Dravskega polja, npr. z najdišč Žutreki, Cediljeki v Spodnji Gorici ter v Gaju in Lavšah v okolici Pragerskega itd.²³ Posebej omembe vredna je najdba dveh žganih žarnih grobov iz okolice Slivnice, ker predstavlja doslej prve in najstarejše grobove kulture Somogyvár-Vinkovci, odkrite na slovenskem prostoru (glej tu Tica, Predan). Kaže torej, da je bilo v okviru te kulture običajno sežiganje preminulih, kar je bilo do nedavnega velika neznanka.

O organiziranosti naselbin in gradnji stavb v bronasti dobi je zaradi slabe ohranjenosti arheoloških ostalin – gre pretežno za lokacije, kjer se je v preteklosti izvajala intenzivna poljedelska dejavnost z globokim oranjem – težko sklepati, vendar se kažejo določeni ustaljeni vzorci. Zastopane so namreč različne oblike stavb, in sicer na eni strani zemljanke oz. polzemljanke, na drugi strani pa ob njih tudi nadzemne stavbe lesenih konstrukcij in butanih sten, na kar kažejo predvsem jame – stojke za lesene stebre, ki so pogosto razporejene tako, da orisujejo stavbne tlorise pravokotnih ali trapezoidnih oblik, večkrat tudi večprostorne, in pa kosi stenskega ometa z odtisi vejnega prepleta (glej tu Kerman, sl. 3, 4, 6, 14). Te stavbe skupaj z jamami različnih oblik in namembnosti tvorijo verjetno posamezne kmečke oz. gospodarske/gospodinske enote, ki so med seboj oddaljene od nekaj deset do tudi nekaj sto metrov, zato domnevamo v časovnem razponu celotne bronaste dobe razpršeno poselitev tako imenovanega raztresenega tipa naselja, kar velja tudi za kulturo Somogyvár-Vinkovci, kot npr. kažejo najdišča Pod Grunti – Pince in Slivnica (glej tu Kerman, sl. 6 in Kramberger, sl. 4).

Vendar so ob naseljih raztresenega tipa sobivale tudi naselbine s strnjeno poselitvijo, kot kaže primer naselbine Za Raščico pri Krogu. Tam so bile stavbe rahlo polkrožno razporejene okoli osrednjega, sicer praznega, tj. nepozidanega prostora – verjetno dvorišča ali “vaškega trga” (glej tu Kerman, sl. 4). Takšna razporeditev stavb kaže na

Sl. 2: Za Raščico pri vasi Krog pri Murski Soboti, model miniaturnega vozička (po Šavel 2005, t. 6: 2–3; Šavel, Sankovič 2010, G 804–805; rekonstrukcija po predlogi Csányi et al. 1991–1992, 4).

Fig. 2: Za Raščico near the Krog village, in the vicinity of Murska Sobota, model of a miniature wagon (from Šavel 2005, Pl. 6: 2–3; Šavel, Sankovič 2010, G 804–805; reconstruction drawing after Csányi et al. 1991–1992, 4).

dobro organizirano in ožje povezano “vaško” ali “zadružno” skupnost, morda celo na tip naselbine “centralnega značaja” v sicer razpršeno poseljeni pokrajini ob Muri. Argumente za to tezo bi morda lahko videli tudi v nekaterih drobnih najdbah, npr. v livarskih kalupih kot metalurških pripomočkih in v žlindri²⁴ ter morebiti v ohranjenih fragmentih miniaturnega štirikolesnega vozička kot modela transportnega sredstva na daljše razdalje (glej tu Kerman, sl. 5: 8,27) (sl. 2).²⁵

Po kulturi Somogyvár-Vinkovci, to je v zgodnji bronasti dobi – v časovni stopnji Bd A po Reineckejevi srednjeevropski kronološki shemi –, je podobno kot v celotni Panoniji tudi v Prekmurju in na Štajerskem prevladala tako imenovana kultura Kisapostag. Zaobjela je tako rekoč enak prostor kot predhodna kultura Somogyvár-Vinkovci, čeprav o neposredni kontinuiteti med prvo in drugo verjetno ne moremo govoriti. Tudi za to ne, ker se je kultura Somogyvár-Vinkovci navezovala na tradicijo bakrenodobne vučedolske kulture, medtem ko je kultura Kisapostag predstavljala nov kulturni fenomen v panonskem prostoru, za katerega pa moramo po vsej verjetnosti iskati vzore in izvore v poznih, že zamirajočih bakrenodobnih kulturnih skupinah vrvičaste keramike (Schnurkeramik oz. Epi-Schnurkeramik) v severneje od Donave ležečih

²² Lamut 1996.

²³ Lubšina Tušek, Bronasta doba v Spodnjem Podravju; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022. Članek bo predvidoma objavljen v naslednji številki Arheološkega vestnika.

²⁴ Zanimivo je, da gre pri enem fragmentu za kamnit kalup, pri drugem za glinen: glej Šavel 2005, 80; Šavel, Sankovič 2010, G 230, 820.

²⁵ Šavel 2005, 56, 79–80, t. 6: 2–3; Šavel, Sankovič 2010, 83, G 231, 804–805 (ker predstavlja najdba G 231 tudi kolo vozička, je verjetno, da gre med najdbami iz te naselbine za fragmente vsaj dveh miniaturnih vozičkov).

delih med današnjo Slovaško in Malo Poljsko.²⁶ Kot so pokazale tako prekmurska kot tudi podravska najdišča, se kultura Kisapostag (stopnje Bd A1) v svoji pozni fazi prelevi v tako imenovano kulturo pramenaste (licenske) keramike (stopnja Bd A2–B1).²⁷ Največja gostota naselbinskih ostalin iz časa kulture Kisapostag je bila ugotovljena na ravninskem območju južno od Murske Sobotne. Očitno je šlo za manjše zaselke, v katerih so bile odkrite tako zemljanke kot nadzemne stavbe lesenih konstrukcij. Keramične najdbe in radiokarbonske datacije kažejo, da so bila ta naselbinska jedra dokaj sočasna in med seboj oddaljena le od enega do treh kilometrov, kar govori za razpršeno, a vendar enotno načrtovano poselitev tega območja, tako rekoč za kolonizacijsko dejanje (glej tu Kerman, sl. 2). Zdi se, da se podobno kaže tudi v Podravju: na eni strani ob vznožju Pohorja, kjer so bile naselbinske ostaline kulture Kisapostag odkrite na več mestih obsežnega arheološkega najdišča pri Slivnici in tudi v bližnjih krajih, kot sta Orehova vas in Rogoza (glej tu Kramberger, sl. 2). Na drugi strani pa so bile zaznane naselbine tega časa tudi v drugih delih Dravskega in Ptujkega polja, predvsem v okolici Pragerskega, npr. na Pragerskem (Zadruga), v Žutrekah, v Gaju, na Gmajni in Spodnji Gorici ter na Lavšah pri Stražgonjci in naprej pri Dražencih.²⁸ Pri Lancovi vasi pa je bil poleg naselbinskih ostalin najden tudi grob s pridatki bronastega nakita, značilnega za kulturo Kisapostag,²⁹ kar je doslej prvi primer grobne najdbe te kulture na slovenskem prostoru.

Med izstopajočimi najdbami iz zgodnje bronaste dobe pa naj omenimo predvsem jantarno jagodo z najdišča Kotare – Krogi pri Murski Soboti (sl. 3), ki izvira iz konteksta kulture Kisapostag (glej tu Kerman, sl. 9:19)³⁰ in kaže, da je tod morda potekala "jantarska cesta" že v zgodnji bronasti dobi.³¹

²⁶ Glej npr. Črešnar, Teržan 2014, 667 (s citirano literaturo).

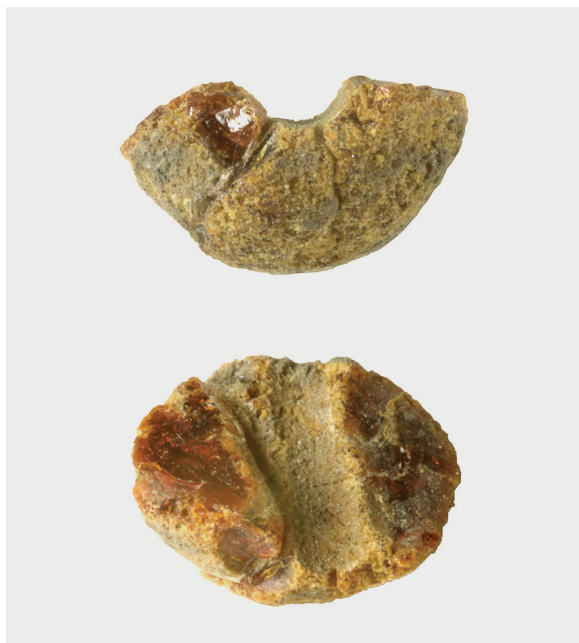
²⁷ Za pramenasto keramiko glej sintetično delo Kruh 2019.

²⁸ Lubšina Tušek, Bronasta doba v Spodnjem Podravju; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022.

²⁹ Kovačič, Blečić Kavur, Zgodnjebronastodobni grob iz Lancove vasi; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022. Šlo naj bi za otroški grob deklice, stare od 7 do 11 let.

³⁰ Kerman 2011a, 37, 56–57, SE 21, G 50. Okroglo predrta, žal poškodovana jantarna jagoda meri v premeru 0,9 cm, v višino 0,7 cm.

³¹ Za splošen vpogled v bronastodobni jantar na Balkanskem polotoku glej npr. Cwaliński 2020; Mihovilič, Teržan 2022, 310–314.

Sl. 3: Kotari – Krogi pri Murski Soboti, jantarna jagoda (po Kerman 2011, 56–57, G 50).

Fig. 3: Kotari – Krogi near Murska Sobota, amber bead (from Kerman 2011, 56–57, G 50).

Pozornost pa vzbujata tudi jagoda iz kositra iz Lavš pri Stražgonjcih, za katero je Marija Lubšina Tušek prav tako navedla, da izvira iz zgodnje bronaste dobe.³² Vprašanje je, ali gre za kos nakita ali pa morda celo za majhen kositrni ingot, torej posebno obliko za distribucijo te za izdelavo zlitine bron prepotrebne kovine.³³

Prehodno obdobje med zgodnjo in srednjo bronasto dobo, tj. med Bd A2/B1, se kaže kot čas postopnih sprememb tako v poseljenosti prostora kot tudi s kulturnega vidika. Na osnovi keramičnih najdb je mogoče sklepati, da so se nekatere naselbine s pramenasto oz. licensko keramiko verjetno obdržale še v čas stopnje Bd B1, vendar pa so se hkrati pojavile tudi nove. Takšna nova naselbina je bila odkrita na že prej gosto poseljenem območju južno od Murske Sobotne, in sicer na najdišču Pod Kotom – sever. Okvirno je radiokarbonsko datirana v čas med koncem 17. in 15. st. pr. n. št., na podlagi keramičnega repertoarja pa jo Kerman pripisuje srednjepodonavski kulturi bronastodobnih gomil (glej tu Kerman, sl. 13).³⁴ V času te kulture ali vsaj

³² Lubšina Tušek, Bronasta doba v Spodnjem Podravju; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022. Kemična analiza jagode je v teku.

³³ Glej npr. Primas 1985; Metzner-Nebelsick 2021, 79–83, sl. 1–3.

³⁴ Glej tudi Kerman 2011b; Kerman 2014a.

Sl. 4: Nedelica pri Turnišču, zlata nitka (po Šavel, Sankovič 2013, G 532).

Fig. 4: Nedelica near Turnišče, gold strip (from Šavel, Sankovič 2013, G 532).

pod njenim neposrednim vplivom, a nekoliko pozneje kot naselbina pod Kotom – Sever, tj. v stopnji Bd B2, pa so morale nastati tudi nekatere druge naselbine, npr. na Olorisu pri Dolnjem Lakošu³⁵ in Gornjih njivah pri Dolgi vasi.³⁶ Vendar je treba poudariti, da je v njih potekalo življenje tudi še v naslednjem obdobju – obdobju virovitiške kulture oz. v časovnem horizontu Oloris-Podsmreka, tj. v časovnem razponu od Bd B2 do Bd C/D. Hkrati pa je treba opozoriti, da naselbina v Olorisu odstopa od večine preostalih sočasnih naselbin po tem, da je bila obdana z obrambnim jarkom in leseno palisado, obkrožajoči jo potok pa je ni le varoval, temveč so ga uporabljali tudi za zajetje vode, kot dokazuje v jarku odkrit lesen vodnjak.³⁷

Iz tega časa vzbuja posebno pozornost tudi na novo odkrita naselbina Pod Grunti – Pince pri Lendavi, kjer je arheološko izkopavanje zaobjelo razmeroma veliko površino in s tem omogočilo boljši vpogled v organiziranost naselbine. Na prvi pogled se zdi, da gre morda za podobno zasnovo kot pri naselbini Za Raščico iz časa kulture Somogyvár-Vinkovci.³⁸ Tudi tu so bile stavbe bolj ali manj na gosto razporejene v krogu oz. polkrogu okoli osrednjega, praznega oz. nepozidanega prostora,

verjetno osrednjega “vaškega trga”. Pomenljiv pa se zdi tudi podatek, da je bila naselbina proti vzhodu zamejena z “vodnim koritom”, na južni in severni strani pa z “mokrotnimi tlemi”, kjer so bile najdene večje količine keramičnih in drugih najdb, verjetno naselbinskih odpadkov (glej tu Kerman, sl. 6).³⁹ Na podlagi tega domnevamo, da gre za ostaline obrambnega sistema in da je bila tudi naselbina Pod Grunti – Pince morda podobno kot v Olorisu zavarovana z jarkom oz. vodnim koritom ali vsaj obdana z močvirnim, težko prehodnim terenom.

Med najdišči horizonta Oloris-Podsmreka naj posebej omenimo še naselbino pri Nedelici pri Turnišču, a ne le zaradi bogatega in razmeroma dobro ohranjenega repertoarja keramičnega posodja ter večjega števila glinenih piramidalnih uteži za statve, vijčkov za predenje in motkov za navijanje niti, ki nakazujejo na intenzivno tkalsko dejavnost⁴⁰ in morda celo na posebno ročno vezenje, temveč predvsem zaradi najdbe zatega nakita. Gre namreč za doslej edinstven zlat predmet iz bronaste dobe na našem prostoru, zlato nitko, (sl. 4),⁴¹ ki zelo spominja na pred kratkim objavljeno spektakularno najdbo tkanine z zlatimi nitmi iz poznobronastodobne naselbine Ebreichsdorf na robu Dunajske kotline⁴² in na zlate nitke v depojski najdbi zlatih predmetov iz Koppentala na Koroškem.⁴³

³⁵ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002. Za diskusijo o začetku naselbine na Olorisu pa glej Teržan 2010, drugačno mnenje zastopa Dular 2011.

³⁶ Šavel, Kerman 2008, 137, G 1160, 1162, 1376, 1397, 1400; Teržan 2010, 156, sl. 4, 6.

³⁷ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002, 23–33, pril. 1–3, sl. 3, 10–12; Dular 1987, 40–41; Kerman 2001, 58–59, sl. 1; Teržan 2001, 125–127, sl. 1–3; Teržan 2010, 159.

³⁸ Zanimivo je, da je imela takšno zasnovo naselbine z osrednjim trgom oz. dvoriščem in okoli njega krožno razporejenimi stavbami tudi naselbina bakrene dobe v Radvanju pri Mariboru: glej Kramberger 2021a, 34–41, sl. 41a.

³⁹ Kerman 2014b; Kerman 2018.

⁴⁰ Šavel, Sankovič 2013, G 543, 618 (vijčki); G 78, 362, 531 (motki); G. 364, 450–453, 846 (piramidalne uteži).

⁴¹ Šavel, Sankovič 2013, 182–183, G 532. Najdbo hrani PM Murska Sobota, inv. št. AI 13158. Dolžina nitke je 0,7 cm, širina pa 0,1 cm.

⁴² Glej Krenn-Leeb 2023; 49–51, sl. 38; Saunderson, Grömer 2023, 103–109, sl. 78–79, 80.

⁴³ Gleirscher 2014, 139–140, sl. 2: 2 (kupček zlatih nitk na sredini slike).

Zanimivo pa je, da se na prehodu v srednjo bronasto dobo in v srednji bronasti dobi pojavijo nove naselbine ne le v nižavah ob Ledavi in Muri, temveč tudi v gričevnatem svetu Slovenskih goric, kot so npr. Sodolek pri Sv. Juriju ob Ščavnici, Brengova in Gomile pri Lenartu.⁴⁴

V Podravju pa so poleg že iz starejših raziskav znane naselbine na Brinjevi gori ter gomil pri Brezju pri Zrečah, v Morju pri Framu in pri Bukovcu nad Zgornjo Polskavo prišle na dan najdbe, ki jih lahko deloma pripišemo kulturi bronastodobnih gomil, predvsem pa horizontu Oloris-Podsmreka. Gre za najdišča v Slivnici (morda je bila tudi tam bronastodobna gomila), pod Meljskim hribom pri Malečniku in Radvanju, morda pa tudi v Rušah⁴⁵ (glej tu Kramberger, sl. 2, 4).⁴⁶ V Spodnjem Podravju pa naj poleg že znane naselbine pri Rabelči vasi na Ptuj⁴⁷ omenimo še najdišča, kot so Ulica Šercljeve brigade in Selske ceste na Ptuj, pa v okolici Pragerskega na Lavšah pri Stražgonjci, na Gmajni in pri Spodnji Gorici, na Dolgih njivah pri Šikolah in morda še kje na Dravskem in Ptujskem polju.⁴⁸ Pomenljivo se zdi, da je bila naselbina iz srednje bronaste dobe odkrita tudi v Šimanu pri Gotovljah v Savinjski dolini. Kot posebne najdbe s te naselbine pa velja omeniti svetlozeleno modre steklene jagode, ki predstavljajo ene izmed najstarejših steklenih jagod z obravnavanega prostora (sl. 5).⁴⁹ Doslej je namreč iz Savinjske doline in tudi s Kozjanskega znanih sicer več najdišč iz bronaste dobe, a jih zaradi slabe raziskanosti še ni mogoče natančno časovno opredeliti (glej tu Bricelj, sl. 1).⁵⁰

Ob naselbinskih ostalinah pa so prišli na dan tudi posamezni grobovi, ki sodijo v časovni ho-

Sl. 5: Šiman pri Gotovljah, stekleni jagodi (po Tomažič, Olić 2009, G 384–385).

Fig. 5: Šiman near Gotovlje, glass beads (from Tomažič, Olić 2009, G 384–385).

rizont Oloris-Podsmreka in so praviloma žgani. Takšni so bili poleg grobov v Potrčevi ulici na Ptuj⁵¹ odkriti tudi v Brengovi, na Pobrežju⁵² in v Črnllici pri Šentjurju pod Rifnikom (glej tu Bricelj).⁵³ Ali se je pokopavanje v Zavrču, kjer je bila odkrita nekropola z okrog 60 grobovi, začelo dejansko že v času horizonta Oloris-Podsmreka ali nekoliko pozneje, ostaja nerazjasnjeno, kajti celostna objava tega grobišča še manjka.⁵⁴ Prav izjemen primer pa predstavlja nekropola v Kainachu pri Wildonu na avstrijskem Štajerskem, kjer so odkrili okrog 240 grobov, pripadajočih časovnemu razponu od pozne faze srednje bronaste dobe vse do vključno halštatskega obdobja, tj. Bd C2/D do Ha B/C (glej tu Gutjahr, Windholz-Konrad).⁵⁵ Nekropola, ki je ležala v nižini na sotočju potoka Kainach in reke Mure, je pripadala naselbini na vzpetini Schlossberg nad Wildonom. To lokacijo, poseljeno bolj ali manj kontinuirano vse od neolitika dalje,⁵⁶ označuje izredna strateška lega, saj vizualno obvladuje svet ob Muri od Graške kotline vse do Slovenskih goric, pogled pa je segel tudi daleč proti vzhodu – v gričevnat svet Porabja. Že od neolitika dalje so se na Wildonu stikali kulturni elementi z vzhoda in juga ter severa in zahoda, s čimer se potrjuje pomembnost tega

⁴⁴ Kavur, Ciglar, Žižek, Najdbe bronaste dobe v Slovenskih goricah; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022. Za Brengovo glej Janežič, Ciglar, Žižek 2021, 9–20, 120–145; za Sodolek glej Kavur, 2018; za Gomile pri Lenartu glej Tomaž 2010, 50–55, 89–91; Tomaž 2014; Teržan 2010, 156–157, sl. 5–6.

⁴⁵ Jančar, Nove poznobronastodobne naselbinske najdbe iz Ruš – aktualna izkopavanja 2021–2022; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022.

⁴⁶ Glej tudi Kramberger 2021b, 50, 55, G 50, 65, 73, 82–85 itd.

⁴⁷ Strmčnik Gulič 1988–1989.

⁴⁸ Lubšina Tušek, Bronasta doba v Spodnjem Podravju; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022. Za najdišče Ptuj – Selska cesta glej tudi Filipidis 2008; za Dolge njive pri Šikolah glej tudi Žižek 2005.

⁴⁹ Tomažič, Olić 2009, 142, G 384–385.

⁵⁰ Za Šiman glej tudi Tomažič, Olić 2009; Teržan 2010, 155–59, sl. 1–3.

⁵¹ Jevremov 1988–1989.

⁵² Za Brengovo glej Janežič, Ciglar, Žižek 2021, 144, G 151; za Pobrežje glej Kramberger, Črešnar 2021, 55.

⁵³ Glej tudi Vrenčur 2011.

⁵⁴ Blečić Kavur, Kavur, Lubšina Tušek, Nekropola v Zavrču; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022. Glej tudi Blečić Kavur, Kavur, Lubšina Tušek 2018.

⁵⁵ Glej tudi Gutjahr 2015.

⁵⁶ Omenimo naj, da so iz Schlossberga pri Wildonu znane tudi najdbe kulture Somogyvár-Vinkovci, pa kulture Kisapostag oz. pramenaste/licenske keramike, srednje in pozne bronaste dobe vse do kulture žarnih grobišč oz. naprej do latenskega in rimskega obdobja; glej Tiefengraber 2015a; Tiefengraber 2018. Glej tudi Gleirscher 2020.

kraja ob reki Muri kot komunikacijski žili, ki je povezovala kraje panonskih nižin in alpski svet, kar za čas od srednje bronaste dobe do halštatskega obdobja dobro ilustrira prav nekropola v Kainachu. Najstarejši grobovi iz srednje bronaste dobe oz. horizonta Oloris-Podsmreka kažejo na povezave proti jugovzhodu – z virovitiško kulturno skupino, nato sledijo v stopnji Bd D-Ha A vplivi oz. prilivi s severneje ležečih delov podonavske kulture žarnih grobišč, iz kulturnih skupin Čaka in Baierdorf-Velatice,⁵⁷ nekoliko mlajše, iz stopnje Ha B1, so izpričane tudi povezave z notranjealpskim, tirolskim svetom kulture Laugen-Melaun,⁵⁸ v pozni kulturi žarnih grobišč, tj. v Ha B 2–3, pa so očitne povezave tudi z ruško skupino v Podravju (glej tu Gutjahr, Windholz-Konrad).⁵⁹

V okviru pozne bronaste dobe so bile tudi v Prekmurju odkrite nekropole iz kulture žarnih grobišč, kar je pomembna novost. V Goricah pri Turnišču gre za sicer maloštevilne, a razmeroma bogate grobove iz stopnje Ha A, ki glede na pridatke, predvsem posode, izkazujejo povezave z dobovsko skupino v Posavju in tudi z žarnim grobiščem pri Slatini v Podravini.⁶⁰ V čas stopnje Ha B pa sodi pred nedavnim raziskano obširno grobišče z okrog 80 grobovi, ki leži na ledini Sumerje pri Gornji Bistrici v bližini Črenšovcev. Gojko Tica ga pripisuje ruški kulturni skupini, a se v načinu pokopa kot lokalna značilnost kažejo žare, za katere so se praviloma uporabljale skleda ali skodelice, in ne večje posode, kot so amfore, lonci ali pitosi, kar je npr. običajno v podravske nekropolah na Pobrežju ali v Rušah (glej tu Tica et al.). Drugačen značaj in obredni običaj pa izkazuje manjša nekropola, odkrita v Tišini, ki prav tako sodi v časovni razpon stopnje Ha B 1–3, kar je podprto tudi z radiokarbonskimi datacijami (glej tu Sankovič). Kot žare so bile povečini uporabljene velike shrambene posode, v grobove pa je bilo pogosto pridanih več drugih posod, kot so skleda, skodelice, amfore, kantari in vrči, ki jih lahko razlagamo v smislu keramičnih servisov za pogostitev več oseb. Bogati pa so tudi kovinski pridatki, poleg kosov nakita vzbujajo posebno pozornost umetelno izdelana bronasta tulasta sekira in pa železna noža (glej tu Sankovič, t. 5). Omenjeni predmeti skupaj s keramiko kažejo, da je

ta tišinska družbena skupnost pripadala enakemu družbenemu sloju, kot je zastopan v Podravju na Ptuj⁶¹ in v Ormožu,⁶² in sicer v okviru kulturnega fenomena, poimenovanega “železni horizont”, tj. iz obdobja na prehodu kulture žarnih grobišč v starejšo železno dobo.⁶³

Seveda pa so bila tako v Prekmurju kot v Podravju in Savinjski dolini odkrita tudi nova arheološka najdišča naselbin iz pozne bronaste dobe oz. kulture žarnih grobišč. Deloma so za poselitev izbrali ista območja kot v starejših obdobjih bronaste dobe, npr. na Novi tabli⁶⁴ in Pod Kotom – sever južno od Murske Sobote, deloma pa se pojavijo nove naselbine, za katere so bili izbrani kraji v gričevnatem svetu na obrobju nižin, kot sta Grajski grič v Gornji Radgoni in Sotinski breg (glej tu Kerman, sl. 2). Posebne omembe je vredna tudi depojska najdba z najdišča Pod Kotom – jug pri Krogu, saj so bili depoji kulture žarnih grobišč – drugače kot v Podravju z obrobjem⁶⁵ – v Prekmurju doslej tako rekoč neznani. V depoju prevladujejo fragmenti bronastih srpov in bakrenih surovcev, datiran pa je v čas Ha A2/B1⁶⁶ (glej tu Kerman).

Številne naselbine iz obdobja kulture žarnih grobišč pa so bile na novo odkrite tudi v Podravju, tako na ravnici ob vznožju Pohorja kot npr. v Orehovi vasi,⁶⁷ Rogozi,⁶⁸ Hočah in na Pobrežju⁶⁹ ter na Blatu pri Slovenskih Konjicah,⁷⁰ pa tudi na Ptuj⁷¹ in v njegovi okolici, npr. več najdišč na Zgornji Hajdini,⁷¹ ter morda tudi v Slovenskih goricah v Močni pri Lenartu⁷² in Dolnici pri Mezgovcih ob Pesnici.⁷³ Tudi v savinjski regiji so bile poleg že znanih naselbinskih najdišč, kot

⁶¹ Lubšina Tušek 2014; glej tudi Teržan 2017, 119–134, sl. 1–2, 5, 10.

⁶² Tomanič-Jevremov 1988–1989; Tomanič-Jevremov 2001, 195–201, t. 1–4.

⁶³ Teržan, Črešnar 2014b, 706–713, sl. 37; Teržan 2017.

⁶⁴ Guštin et al. 2017.

⁶⁵ Primerjaj s prispevki v Teržan (ur.) 1995–1996.

⁶⁶ Jereb 2009, 151–152; t. 113–123; Trampuž-Orel, Urankar 2009, 153–156.

⁶⁷ Grahek 2014; Grahek 2015; Grahek 2021.

⁶⁸ Strmčnik Gulič 2001, 105–106, načrt 3–4, sl. 12–19; Teržan 2001, 128–129, sl. 4–5; Črešnar 2010; Črešnar 2014; Črešnar 2022; Teržan, Črešnar 2021b, 565–570, sl. 2–7.

⁶⁹ Kramberger, Črešnar 2021.

⁷⁰ Bricelj 2014; glej tudi tu Bricelj.

⁷¹ Lubšina Tušek, Bronasta doba v Spodnjem Podravju; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022.

⁷² Kavur, Ciglar, Žizek, Najdbe bronaste dobe v Slovenskih Goricah; referat na Gabrovčevem dnevu 16. 5. 2022. Za Močno pri Lenartu glej Tica 2013, 52–53, G 316.

⁷³ Za Dolnico glej Čuček 2014.

⁵⁷ Glej tudi Gutjahr 2015, 430.

⁵⁸ Glej tudi Gleirscher 2015.

⁵⁹ Glej tudi Gutjahr 2014.

⁶⁰ Plestenjak 2010, 98–103; za Slatino glej Ložnjak Dizdar et al. 2018.

sta tisti na Rifniku⁷⁴ in Miklavškem hribu nad Celjem, odkrite nove naselbine iz časa kulture žarnih grobišč, npr. Šmatevž pri Gomilskem⁷⁵ (glej tu Bricelj).

Za razumevanje poselitve in organiziranosti naselbin v tem obdobju pa je najbolj povedna primerjava med naselbinami v Orehovi vasi, Rogozi in na Pobrežju. Prvi dve, ki ju lahko okvirno datiramo v stopnjo Ha A, izkazujejo značilnosti raztresenega gručastega tipa naselbine.⁷⁶ Takšnega tipa je bila verjetno tudi naselbina na Blatu pri Slovenskih Konjicah pod Konjiško goro (glej tu Bricelj, sl. 4), podobne so odkrili tudi na avstrijskem Štajerskem.⁷⁷ Naselbina na Pobrežju, ki sodi v mlajše obdobje kulture žarnih grobišč, okvirno v stopnjo Ha B, pa izkazuje drugačno zasnovo: stavbe so bile usmerjene predvsem v dveh smereh, in sicer ZSZ–VJV in SSV–JJZ.⁷⁸ Takšna razporeditev spominja na ortogonalno zasnovano “protourbano” naselbino v Ormožu,⁷⁹ ki pa je bila – v nasprotju s preostalimi doslej odkritimi naselbinami – tudi utrjena z zemljenim nasipom (z lesenim kasetnim jedrom) in obrambnim jarkom.⁸⁰ Podobno strukturirane naselbine s stavbami z dolgimi pravokotnimi tlorisi, razvrščenimi tako, da so tvorile neke vrste ulic in manjše trge oz. dvorišča, so bile odkrite tudi na avstrijskem Štajerskem, npr. na najdišču Grub pri kraju Unterberg.⁸¹

Vendar glede na dejstvo, da je v neposredni bližini Ormoža, tj. utrjene naselbine s strnjeno poselitvijo, sobivala na Hajndlu naselbina raztresenega tipa,⁸² pa verjetno razlik v ureditvi naselij v časovnem okviru kulture žarnih grobišč ne moremo razumeti zgolj kot kronološko pogojene, temveč so verjetno odraz različnih gospodarskih in družbenih dejavnikov, morebiti celo provenience. Na ta vprašanja kakor tudi na vprašanje, zakaj je bila večina nižinskih naselbin kulture žarnih grobišč

na prehodnem obdobju v zgodnjo železno dobo opuščenih, medtem ko višinske naselbine, kot so na Grajskem griču v Gornji Radgoni, Ormožu, na Brinjevi gori ter na Rifniku, živijo naprej – pa bodo morebiti dale odgovore nadaljnje raziskave v bližnji prihodnosti.

SKLEPNA BESEDA⁸³

Naj na koncu povzamemo, da so obstajali v bronasti dobi od prehodnega obdobja kulture Somogyvár-Vinkovci pa vse do kulture žarnih grobišč različni tipi naselbin in tudi različni tipi stavb. Kot kaže, so prevladovala naselbine raztresenega tipa in manjši zaselki, pogosto nanizani drug blizu drugega. Kot “šolski primer” takšne goste poselitve naj še enkrat omenimo območje južno od Murske Sobote v času kulture Kisapostag, ki pa je očitno ostalo primerno za bivanje vse do pozne bronaste dobe in celo halštatskega obdobja, kot npr. na Novi Tabli in Pod Kotom – sever (glej tu Kerman, sl. 1–2). Poleg naselij raztresenega tipa so nastale tudi strnjene poseljene naselbine. Zanimivo je, da so bile stavbe v nekaterih od njih razporejene polkrožno okoli osrednjega “vaškega trga”, kar dobro ilustrira tlorisna slika naselbine Pod Grunti – Pince pri Lendavi iz srednje in zgodnje pozne bronaste dobe (glej tu Kerman, sl. 6). Med njimi pa posebej izstopajo nekatere z obrambnim jarkom in verjetno tudi palisado utrjene naselbine, kot je Oloris, morda pa tudi Pod Grunti – Pince. Postavlja se nam vprašanje, ali ti varovalni sistemi nakazujejo, da so vladali v srednji bronasti dobi bolj nemirni in nevarni časi kot v zgodnji bronasti dobi, iz katere doslej ni bilo odkritih sledov takšnih utrdb. Tudi v pozni bronasti dobi oz. v času kulture žarnih grobišč so bile običajne naselbine raztresenega gručastega tipa, a so obstajale tudi strnjene naselbine, ki pa so bile zasnovane po drugačnem principu, in sicer po ortogonalnem. Kot primera tovrstnih naselbin naj še enkrat navedemo Ormož in Pobrežje. Med njimi pa so bile tudi takšne utrjene, in sicer z nasipom in obrambnim jarkom – vsaj tako je bilo v Ormožu.

Čeprav so podatki o načinu pokopavanja v bronasti dobi še maloštevilni in zelo skopi, pa vendarle lahko domnevamo, da je bilo verjetno

⁷⁴ Vrenčur 2017, 149–153, sl. 89–92.

⁷⁵ Glej tudi Tica 2007.

⁷⁶ Grahek 2021, 31–36, sl. 1; Teržan, Črešnar 2021b, 565–567, sl. 2.

⁷⁷ Heymans 2015, 301–303; Tiefengraber 2015b, 379–380.

⁷⁸ Kramberger, Črešnar 2021, 56–62, sl. 1–2.

⁷⁹ Lamut 1987, 46–48, sl. 31; Lamut 1988–1989; Lamut 2001, 207–218, sl. 1–2; Tomanič-Jevremov 2001, 192–195, sl. 1–5. Glej tudi Teržan, Črešnar 2021b, 564–568, sl. 4–5.

⁸⁰ Perc 1962–1963, 376–378, pril. 1–2. Arheološko izkopavanje, ki ga je l. 2000 vodil Ivan Žižek, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, je pokazalo, da je v jedru nasipa lesena kasetna konstrukcija, zapolnjena z zemljo.

⁸¹ Tiefengraber 2015b, 305–307.

⁸² Glej Mele 2003; Mele 2009; Kovač 2004; Magdič 2006; Mele, Mušič 2007; Mele 2014, 181–188, sl. 15–17.

⁸³ Moja zahvala za pomoč pri pripravi tega prispevka gre Idi Murgelj, Branku Kermanu, Mariji Lubšina Tušek in Mancu Vinazza.

skozi celotno obdobje običajno sežiganje premikulih, čeprav tudi z izjemami. Takšna izjema je bil čas kulture bronastodobnih gomil, če kot primer navedemo le gomilo na Brezju pod Brinjevo goro. Za čas kulture Somogyvár-Vinkovci nakazujeta na ritual sežiga grobova iz Slivnice (glej tu Tica, Predan), za čas kulture Kisapostag grob iz Lancove vasi, za čas pozne srednje bronaste dobe in začetne pozne bronaste dobe oz. virovitiške kulture v horizontu Oloris-Podsmreka pa grobovi na Ptuj in Pobrežju ter v Črnllici pod Rifnikom. Sežiganje kot prevladujoča oblika načina pokopa pa je seveda dalo ime tudi kulturi žarnih grobišč v pozni bronasti dobi. Vendar se zdi pomembno

na tem mestu pripomniti, da sežiganje in žarni oz. žgani pokop ni edina značilnost kulture žarnih grobišč, temveč le ena izmed njenih kulturnih in religioznih komponent. Prav žgani grobovi iz obravnavanega prostora severovzhodne Slovenije, kjer sodijo najstarejši doslej odkriti žgani grobovi celo v bakreno dobo sredine 4. tisočletja pr. n. št.,⁸⁴ so dokaz, da žganih grobov ne moremo enostavno enačiti s kulturo žarnih grobišč, kar je tu pa tam zaslediti v naših strokovnih objavah.

⁸⁴ Šavel 2004; Šavel 2007; Šavel, Sankovič 2009, II/4–163, t. 1–80.

- BLEČIČ KAVUR, M., KAVUR, B., M. LUBŠINA TUŠEK 2018, Synchronost – značajna slučajnost pozne bronaste dobe / Synchronicity – a significant coincidence of the Late Bronze Age. – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem*, 187–197, Ljubljana.
- BRICELJ, M. 2014, 15. Slovenske Konjice. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 287–298.
- CSÁNYI et al. 1991–1992 = M. Csányi, Sz. M. Máthé, J. Tárnoki, M. Vicze 1991–1992, A bronzkori tell-kultúrák kutatástörténete Magyarországon. – V: Dombokká vált évszázadok. Bronzkori tell-kultúrák a Kárpát-medence szívében. – Budapest.
- CWALIŃSKI, M. 2020, Bronze Age amber in Western and Central Balkans (Bronastodobni jantar na zahodnem in srednjem Balkanu). – *Arheološki vestnik* 71, 133–172.
- ČREŠNAR, M. 2006, Novi žarni grobovi iz Ruš in pogrebni običaji v ruški žarnogrobišni skupini / Die neuen Urnengräber aus Ruše und das Bestattungsritual in der Ruše-Gruppe der Urnenfelderkultur. – *Arheološki vestnik* 57, 97–162.
- ČREŠNAR, M. 2010, New research on the Urnfield period of Eastern Slovenia. A case study of Rogoza near Maribor / Nova spoznanja o pozni bronasti dobi vzhodne Slovenije na primeru naselja Rogoza pri Mariboru. – *Arheološki vestnik* 61, 7–119.
- ČREŠNAR, M. 2014, 13. Rogoza pri Mariboru. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 225–248.
- ČREŠNAR, M. 2022, *Rogoza*. – *Arheologija na avtocestah Slovenije* 100.
- ČREŠNAR, M., V. KOPRIVNIK 2014, 16.1 Brezje pod Brinjevo goro. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 299–303.
- ČREŠNAR, M., B. TERŽAN 2014, Absolutno datiranje bronaste dobe na Slovenskem / Absolute Dating of the Bronze Age in Slovenia. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 661–702.
- ČUČEK, M. 2014, *Dolnica. Prazgodovinska naselbina v Mezgovcih ob Pesnici*. – Diplomsko delo / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- DJURIČ, B., D. PREŠEREN (ur.) 2003, *Zemlja pod vašimi nogami: arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*. – Ljubljana.
- DULAR, J. 1987, Naselja / Settlements. – V: N. Trampuž Orel, D. Svoljšak, B. Teržan (ur.) 1987, 37–45.
- DULAR, J. 1999, Ältere, mittlere und jüngere Bronzezeit in Slowenien – Forschungsstand und Probleme / Starejša, srednja in mlajša bronasta doba v Sloveniji – stanje raziskav in problemi. – *Arheološki vestnik* 50, 81–96.
- DULAR, J. 2011, Zur Datierung der bronzezeitlichen Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš / O dataciji bronastodobnega naselja Oloris pri Dolnjem Lakošu. – *Arheološki vestnik* 62, 111–130.
- DULAR, J. 2013, *Severovzhodna Slovenija v pozni bronasti dobi / Nordostslowenien in der späten Bronzezeit*. – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 27. <https://doi.org/10.3986/9789612546038>
- DULAR, J., ŠAVAL, I., S. TECCO HVALA 2002, *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu / Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš*. – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 5. <https://doi.org/10.3986/9789612544980>
- DULAR, J., M. TOMANIČ JEVREMOV 2010, *Ormož. Utrjeno naselje iz pozne bronaste in starejše železne dobe / Ormož. Befestigte Siedlung aus der späten Bronze- und der älteren Eisenzeit*. – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 18. <https://doi.org/10.3986/9789612545659>
- FILIPIDIS, E. 2008, *Bronastodobno naselje Ptuj – Selska cesta. Obdelava arheoloških ostalin in najdb iz izkopavanj 2006*. – Diplomsko naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GABROVEC, S. 1983, Jugoistočnoalpska regija. – V: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja 4. Bronzana doba*, 21–96. – Sarajevo.
- GLEIRSCHER, P. 2014, Frühes Gold aus Kärnten. – V: S. Tecco Hvala (ur.), *Studia praehistorica in honorem Janez Dular*. – Opera Instituti Sloveniae 30, 137–147. <https://doi.org/10.3986/9789610503651>
- GLEIRSCHER, P. 2015, Tongeschirr des Fazies Laugen-Melaun an Drau und Mur. – V: P. Gleirscher, L. Andergassen (ur.), *Antiquitates Tyrolenses. Festschrift für*

- Hans Nothdurfter zum 75. Geburtstag. Veröffentlichungen des Südtiroler Landesmuseums Schloss Tirol 1, 31–51.
- GLEIRSCHER, P. 2020, Buchbesprechung: Georg Tiefengraber, Der Wildoner Schlossberg. Die Ausgrabungen des Landesmuseums Joanneum 1985–1988. – *Carinthia* I 210, 739–742.
- GRAHEK, L. 2014, 14.1. Orehova vas. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 249–273.
- GRAHEK, L. 2015, *Orehova vas*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 46.
- GRAHEK, L. 2021, Orehova vas pri Mariboru – naselbina iz pozne bronaste dobe (horizont Rogoza-Orehova vas). – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2021a, 31–53.
- GUŠTIN et al. 2017 = M. Guštin, G. Tiefengraber, D. Pavlovič, M. Zorko 2017, Nova tabla pri Murski Soboti. – Arheologija na avtocestah Slovenije 52/1.
- GUTJAHR, Ch. 2014, Das spätbronzezeitliche Grab 79 aus dem Gräberfeld von Kainach bei Wildon, Gem. Weiten-dorf, Stmk./ Poznobronastodobni grob 79 iz Kainacha pri Wildonu, O. Weiten-dorf, avstrijska Štajerska. – V: S. Tecco Hvala (ur.), *Studia praehistorica in honorem Janez Dular*, Opera Instituti Sloveniae 30, 91–112. <https://doi.org/10.3986/9789610503651>
- GUTJAHR, Ch. 2015, Das spätbronze- und frühhallstattzeitliche Brandgräberfeld in Kainach bei Wildon. – V: B. Hebert (ur.), *Urgeschichte und Römerzeit in der Steiermark*, Geschichte der Steiermark 1, 427–444.
- HEYMANS, H. 2015, Eine ausgewählte Fundstelle: Die spätbronzezeitliche Siedlung in Weitendorf. – V: B. Hebert (ur.), *Urgeschichte und Römerzeit in der Steiermark*, Geschichte der Steiermark 1, 301–317.
- HORVAT-ŠAVAL, I. 1980, Rezultati sondiranja v Dolnjem Lakošu. – V: *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici*, Situla 20/21, 51–60.
- HORVAT-ŠAVAL, I. 1988–1989, Bronastodobna naselbina Oloris pri Dolnjem Lakošu/ Die bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš. – *Arheološki vestnik* 39–40, 127–145.
- JANEŽIČ, M., CIGLAR, I., I. ŽIŽEK 2021, *Brengova*. Arheologija na avtocestah Slovenije 87.
- JEREB, M. 2009, Poznobronastodobni depo. – V: I. Šavel, *Pod Kotom – jug pri Krogu I–II*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 7, 151–153.
- JEVREMOV, B. 1988–1989, Grobovi z začetka kulture žarnih grobišč iz Ptuja / Gräber vom Anfang der Urnenfelder-kultur aus Ptuj. – *Arheološki vestnik* 39–40, 171–180.
- KAVUR, B. 2018, *Sodolek*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 54.
- KERMAN, B. 2001, Luftbildarchäologie in Prekmurje. – V: A. Lippert (ur.) 2001, 57–65.
- KERMAN, B. 2011a, *Kotare – Krogi pri Murski Soboti*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 20.
- KERMAN, B. 2011b, *Pod Kotom – sever pri Krogu*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 24.
- KERMAN, B. 2014a, 7.4. Pod Kotom – sever. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 159–176.
- KERMAN, B. 2014b, 1. Pince pri Lendavi. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 31–63.
- KERMAN, B. 2018, *Pod Grunti – Pince pri Pincah*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 55.
- KOPRIVNIK, V. 2021a, Pobrežje v Mariboru – Grobovi mlajše kulture žarnih grobišč / Pobrežje in Maribor – Graves of the Late Urnfield Period. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2021a, 177–214.
- KOPRIVNIK, V. 2021b, Gračič pod Brinjevo goro – Nekropola žarnih grobišč / Gračič below Brinjeva gora – A necropolis of the Urnfield period. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2021a, 215–297.
- KOROŠEC, J. 1947, *Poročilo o izkopavanjih na Ptujem gradu leta 1946 / Report on archaeological excavations on the Castel-Hill of Ptuj*. – Poročila SAZU 3.
- KOROŠEC, J. 1951, *Predzgodovinska naselbina na Ptujem gradu / A prehistoric settlement on the Castle-Hill of Ptuj*. – Dela I. raz. SAZU 6.
- KOVAČ, O. 2004, *Hajndl pri Ormožu – prazgodovinska naselbina, območje 1*. – Diplomsko naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- KRAMBERGER, B. 2021a, *Zgornje Radvanje. Naselbinske ostaline in keramične najdbe*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 93.
- KRAMBERGER, B. 2021b, *Malečnik*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 89.
- KRAMBERGER, B., M. ČREŠNAR 2021, Pobrežje v Mariboru – naselbina iz mlajše kulture žarnih grobišč / Pobrežje in Maribor – a settlement of the Late Urnfield period. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2021a, 55–107.
- KRENN-LEEB, A. 2023, Der Goldfundkomplex von Ebreichsdorf und seine kulturelle Bedeutung. – V: K. Grömer, M. Binder, A. Krenn-Leeb (ur.), *Gold. Die Geschichte des Goldfundes von Ebreichsdorf*, 41–59, Wien.
- KRUH, A. 2019, *Pramenasta keramika*. – Doktorska disertacija / PhD, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- LAMUT, B. 1987, Ormož – podoba prazgodovinskega naselja / The settlement at Ormož. – V: N. Trampuž Orel, D. Svolfšak, B. Teržan (ur.) 1987, 46–57.
- LAMUT, B. 1988–1989, Kronološka skica prazgodovinske naselbine v Ormožu / Chronologische Skizze der vorgeschichtlichen Siedlung in Ormož. – *Arheološki vestnik* 39–40, 235–276.
- LAMUT, B. 2001, Ormož – The chronological structure of the Late Bronze and Early Iron Age settlement. – V: A. Lippert (ur.) 2001, 207–242.
- LAMUT, B. 1996, Zgodnjebronastodobno najdišče Ptuj – Prešernova ulica 6 / Ptuj – Prešernova ulica 6, an Early Bronze Age site. – *Ptujski zbornik* VI/1, 15–48.
- A. LIPPERT (ur.) 2001, *Die Dra-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des Internationalen und Interdisziplinären Symposiums vom 26. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg*. – Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 78.
- LOŽNJAK DIZDAR, D. et al. 2018 = D. Ložnjak Dizdar, S. Filipović, P. Tajić Šikanjić, S. Radović, S. Forenbaher 2018, *Pogrebni običaji i društvo kasnog brončanog doba na jugu Karpatske kotline. Groblje Slatina, 11. st. pr. Kr./ Late Bronze Age Mortuary Practices and Societies in the Southern Carpathian Basin. Slatina Cemetery, 11th Century BC*, Monografije Instituta za arheologijo 13.
- LUBŠINA TUŠEK, M. 2014, 9. Ptuj. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 197–203.
- MAGDIČ, A. 2006, *Prazgodovinska naselbina Hajndl pri Ormožu. Izkopavanje 1999/2000 – Območje 2*. – Diplomsko delo / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo,

- Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- MELE, M. 2003, *Hajndl pri Ormožu – naselbina iz starejše železne dobe (Območje 3)*. – Diplomsko delo / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- MELE, M. 2009, *Naselbini Hajndl in Ormož v pozni bronasti in zgodnji železni dobi*. – Doktorsko delo / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- MELE, M. 2014, Ormož in Hajndl – Prispevek k raziskovanju kulturne krajine v zgodnji železni dobi/ Ormož und Hajndl – Ein Beitrag zur Erforschung einer Kulturlandschaft in der älteren Eisenzeit. – V: S. Tecco Hvala (ur.), *Studia praehistorica in honorem Janez Dular*, Opera Instituti Sloveniae 30, 167–196. <https://doi.org/10.3986/9789610503651>
- MELE, M., B. MUŠIČ 2007, Naselbinske strukture starejše železne dobe na Hajndlu pri Ormožu – arheološka izkopavanja in geofizikalne raziskave (Prähistorische Siedlung Hajndl bei Ormož – Autobahnausgrabungen und Geophysik). – V: *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*, Situla 44, 341–356.
- METZNER-NEBELSICK, C. 2021, Schwabmünchen – ein sensationelles Grab der frühen Bronzezeit aus Bayerisch-Schwaben. – V: S. Berg, C. Metzner-Nebelsick (ur.), *Eine einmalige Zinnperletracht der Frühbronzezeit aus Bayern. »Powerdressing« vor 4000 Jahren*. – Inhalte – Projekte – Dokumentationen. Schriftenreihe des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 23, 77–100.
- MIHOVIČ, K., B. TERŽAN 2022, Brončanodobne nekropole u Istri – Oblici grobova, ukopi i grobni prilozi/ Bronzezeitliche Nekropolen in Istrien – Grabformen, Bestattungsart und Grabbeigaben. – V: K. Mihovilič, B. Teržan, *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba. Knjiga 4 – Mušego/MonSego, grobni tumuli – nekropola gradine Monkodonja i brončanodobni tumuli Istre / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens. Teil 4 – Mušego/Mon Sego, Grabhügel – eine Nekropole von der Gradina Monkodonja und die bronzezeitlichen Grabhügel Istriens*, Monografije i katalozi 37, 285–325.
- MÜLLER-KARPE, H. 1959, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. – Römisch-Germanische Forschungen 22.
- OMAN, D. 1981, Brinjeva gora 1953. Obdelava prazgodovinske keramike (Brinjeva gora near Slovenske Konjice, Excavation 1953). – *Arheološki vestnik* 32, 144–216.
- PAHIČ, S. 1957, *Drugo žarno grobišče v Rušah*. – Razprave I. raz. SAZU IV/3.
- PAHIČ, S. 1962–63, Bronastodobna gomila pod Brinjevo goro / Das bronzezeitliche Hügelgrab von Brinjeva gora. – *Arheološki vestnik* 13–14, 349–373.
- PAHIČ, S. 1972, *Pobrežje*. – Katalogi in monografije 6.
- PAHIČ, S. 1975a, Obdobje bronaste dobe. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 49–51. – Ljubljana.
- PAHIČ, S. 1975b, Obdobje kulture žarnih grobišč. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 51–55, Ljubljana.
- PAHIČ, S. 1981, Brinjeva gora 1953 (Brinjeva gora 1953). – *Arheološki vestnik* 32, 71–143.
- PERC, B. 1962–1963, K stratigrafiji žarnogrobiščne naselbine v Ormožu (Zur Stratigraphie der urnenfelderzeitlichen Ansiedlung in Ormož). – *Arheološki vestnik* 13–14, 375–381.
- PLESTENJAK, A. 2010, *Gorice pri Turnišču*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 12.
- PRIMAS, M. 1985, Tin objects in Bronze Age Europe. – V: M. Liverani, A. Palmieri, R. Peroni (ur.), *Studi di paleontologia in onore di Salvatore M. Puglisi*, 555–562, Roma.
- SAUNDERSON, K., K. GRÖMER 2023, Die Goldfäden von Ebreichsdorf – den Textiltechniken auf der Spur. – V: K. Grömer, M. Binder, A. Krenn-Leeb (ur.), *Gold. Die Geschichte des Goldfundes von Ebreichsdorf*, 103–109, Wien.
- STARŠ, F. 1950, Ilirsko grobišče na Zgornji Hajdini pri Ptuj. – *Arheološki vestnik* 1, 1950, 31–86.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 1980, Žarno grobišče iz Rabelčje vasi v Ptuj. / Das Urnengräberfeld in Rabelčja vas in Ptuj. – V: *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici*, Situla 20/21, 61–70.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 1988–1989, Bronastodobni naselitveni kompleks v Rabelčji vasi na Ptuj. (Der bronzezeitliche Siedlungskomplex in Rabelčja vas auf Ptuj). – *Arheološki vestnik* 39–40, 147–170.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 2001, The First Millenium BC between Drava and Pohorje: Some of the newly discovered Settlement Sites. – V: A. Lippert (ur.) 2001, 103–120.
- ŠAVAL, I. 2004, *Neskončen dih. Razstava o bakrenodobnem žarnem grobišču pri Krogu / The endless breath. Exhibition of the Copper Age cremation cemetery at Krog*. – Murska Sobota.
- ŠAVAL, I. 2005, Najdišče Za Raščico pri Krogu – naselbina kulture Somogyvár-Vinkovci. – *Zbornik soboškega muzeja* 8, 39–84.
- ŠAVAL, I. 2007, Ženski grobovi iz bakrenodobnega grobišča pri Krogu (Female graves from Copper Age cemetery near Krog). – V: *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*, Situla 44, 111–127.
- ŠAVAL, I., B. KERMAN, 2008, Gornje njive pri Dolgi vasi I/II. – Arheologija na avtocestah Slovenije 6.
- ŠAVAL, I., S. SANKOVIČ 2009, *Pod Kotom – jug pri Krogu* I/II. – Arheologija na avtocestah Slovenije 7.
- ŠAVAL, I., S. SANKOVIČ 2010, *Za Raščico pri Krogu* I/II. – Arheologija na avtocestah Slovenije 13.
- ŠAVAL, I., S. SANKOVIČ 2013, *Nedelica pri Turnišču*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 39.
- TERŽAN, B. (ur.) 1995–1996, *Depske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and individual metal finds from eneolithic and bronze ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 29–30.
- TERŽAN, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia/ Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 50, 97–143.
- TERŽAN, B. 2001, Die spätbronze- und früheisenzeitliche Besiedlung im nordöstlichen Slowenien. Ein Überblick. – V: A. Lippert (ur.) 2001, 125–135.
- TERŽAN, B. 2010, Diskusijski prispevek o srednji bronasti dobi v Prekmurju. – *Zbornik soboškega muzeja* 15, 151–171.
- TERŽAN, B. 2017, Zum frühen Eisen im Südostalpenraum. – V: E. Mirošayová, Ch. Pare, S. Stegmann-Rajtár (ur.), *Das nördliche Karpatenbecken in der Hallstattzeit. Wirtschaft, Handel und Kommunikation in früheisenzeitlichen Gesellschaften zwischen Ostalpen und Westpannonien*. – *Archaeolingua* 38, 117–142.

- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur.) 2014a, *Absolutno datiranje bronzne in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014b, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 703–724.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur.) 2021a, *Pohorsko Podravje pred tremi tisočletji – Tradicija in inovativnost v pozni bronzni in starejši železni dobi / Pohorsko Podravje three millennia ago – Tradition and Innovation in the Late Bronze and Early Iron Ages*. – Katalogi in monografije 44.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2021b, Pohorsko Podravje v pozni bronzni in starejši železni dobi. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2021a, 561–583.
- TICA, G. 2007, *Šmatevž*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 4.
- TICA, G. 2013, *Močna pri Lenartu*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 35.
- TIEFENGRABER, G. 2015a, Der Wildoner Schloßberg im Neolithikum. – V: B. Hebert (ur.), *Urgeschichte und Römerzeit in der Steiermark*, Geschichte der Steiermark 1, 194–231.
- TIEFENGRABER, G. 2015b, Bronzezeit. – V: B. Hebert (ur.), *Urgeschichte und Römerzeit in der Steiermark*, Geschichte der Steiermark 1, 279–483.
- TIEFENGRABER, G. 2018, *Der Wildoner Schlossberg. Die Ausgrabungen des Landesmuseums Joanneum 1985–1988. Teilband 1–2*. – Schild von Steier Bh. 7, Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 80.
- TOMANIČ-JEVREMOV, M. 1988–1989, Žarno grobišče v Ormožu (Das Urnengräberfeld von Ormož). – *Arheološki vestnik* 39–40, 277–322.
- TOMANIČ-JEVREMOV, M. 2001, The »Urbanization« of Ormož and the cemeteries. – V: A. Lippert (ur.) 2001, 191–205.
- TOMAŽ, A. 2010, *Gomile pri Lenartu v Slovenskih goricah*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 11.
- TOMAŽ, A. 2014, 8. Lenart v Slovenskih Goricah. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 191–195.
- TOMAŽIČ, S., S. OLIČ 2009, *Šiman pri Gotovljah*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 9.
- TRAMPUŽ-OREL, N., D. SVOLJŠAK, B. TERŽAN (ur.) 1987, *Bronasta doba na Slovenskem*. 18.–8. st. pr.n.š. – Ljubljana.
- TRAMPUŽ-OREL, N., R. URANKAR 2009, Kemijska sestava predmetov iz poznobronastodobne depojske najdbe Pod Kotom – jug pri Krogu. – V: I. Šavel, S. Sankovič 2009, 153–156.
- VRENČUR, I. 2011, *Črnlolica pod Rifnikom – Bronastodobno grobišče in železnodobna gomila*. – Diplomsko delo / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- VRENČUR, I. 2017, *Prazgodovinska naselbina Rifnik pri Šentjurju*. – Doktorska disertacija / PhD, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- ŽIŽEK, T. 2005, *Dolge njive pri Šikolah*. – Diplomsko delo / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).

Bronze Age in north-eastern Slovenia – in the Prekmurje and Štajerska regions An introduction and brief outline

Translation

The first five years of scientific symposia held in honour of Acad. Prof. Dr. Stane Gabrovec, known in the archaeological community as *Gabrovec Day*, brought new findings in the research of the Hallstatt cultural groups on the present-day territory of Slovenia. They were duly published in the *Arheološki vestnik* journal, Vol. 70–74, 2019–2023, and have been positively received by the professional public. This reception has incited us to continue with such meetings, not least because they stimulate scientific research, especially among younger colleagues. The continuation retains its focus on Slovenia, but is dedicated to a different archaeological period, namely the Bronze Age.

The first thematic meeting of the new, three-year series took place on 16 May 2022 at the National Museum of Slovenia, where new research results from the regions of Prekmurje and Štajerska were presented.¹ Yet again, unfortunately, not all those

¹ As this is the beginning of a new series, on the Bronze Age, we should take the opportunity to thank once again the Institute of Archaeology ZRC SAZU and especially the editorial board of *Arheološki vestnik* for their generous support and painstaking task of preparing the articles for publication that maintains the high scientific and research standard of *Arheološki vestnik* and, with it, of Slovenian archaeology as a whole. We should also thank all who not

who presented their research submitted a contribution in written form for the present volume of *Arheološki vestnik*.²

BRIEF HISTORY OF RESEARCH

The Bronze Age settlement in the diverse landscape of the present-day Slovenia was poorly known until recently. A considerable amount of new data has been gained during the large-scale construction works, such as the construction of the Slovenian motorway cross, of both state-owned and local investors that began some thirty years ago. Most of these works took place in untouched areas. The well-organised archaeological service conducted field surveys there, if deemed necessary also extensive archaeological excavations.³ The newly-gained data have significantly changed the knowledge of the settlement patterns in the past, which is true for most archaeological periods, but especially for the Bronze Age, i.e. the period from the mid-3rd millennium to the transition to the 1st millennium BC.

The great leap forwards in our knowledge of the Bronze Age in Slovenia that occurred over the last three decades is best illustrated by comparing the articles published here, especially those by Branko Kerman for Prekmurje and Bine Kramberger for Pohorsko Podravje, with the basic studies by Stanko Pahič in *Arheološka najdišča Slovenije* (*Archaeological Sites of Slovenia*), a monograph published in 1975,⁴ by Stane Gabrovec in Volume IV of *Praistorija jugoslavenskih zemalja* (*Prehistory of the Yugoslavian Countries*), the monumental work from 1983,⁵ and by Janez Dular in Volume 50 of *Arheološki vestnik* in 1999.⁶ For the periods of the Early and Middle Bronze Ages in north-eastern Slovenia, Pahič

and Gabrovec could only draw conclusions based on the few modern archaeological excavations of Bronze Age sites such as those at Brinjeva gora and the associated tumuli at Brezje near Zreče.⁷ Dular already had the results of later investigations, primarily those at Oloris near Dolnji Lakoš,⁸ but also others presented in the colloquium on the Bronze Age held in 1986 in Lendava. These were published in *Arheološki vestnik* 39–40 (1988–1989) and also made public in 1987 as part of the exhibition on the Bronze Age in Slovenia that the National Museum mounted as a pendant to the Lendava colloquium.⁹ More was known on the Late Bronze Age, i.e. the Urnfield culture,¹⁰ of which several flat urn cemeteries had been found, especially in the Podravje region, between Ruše and Ormož, for example at Ruše,¹¹ in Maribor at Mladinska ulica¹² and Pobrežje,¹³ but also at Hajdina,¹⁴ Ptuj,¹⁵ Ormož¹⁶ and Gračič below Brinjeva gora,¹⁷ while systematic excavations were also conducted in settlements such as those at Ptujski grad,¹⁸ Ormož¹⁹ and Brinjeva gora.²⁰

A comprehensive overview dedicated primarily to the issues of the Bronze and Iron Age chronology in Slovenia, and one that already considered then available results of the archaeological investigations in advance of the motorway construction in Prekmurje and Podravje was published in the *Catalogi et monographiae* series of the National Museum of Slovenia (*KiM* 40). This monograph used the radiocarbon evidence from archaeological sites across Slovenia to attempt to establish the

only help to organise the annual meetings (National Museum of Slovenia, Slovene Archaeological Society and SAZU/ Slovenian Academy of Sciences and Arts), but also provide the financial support for publishing the contributions in the successive volumes of *Arheološki vestnik*.

² We particularly regret the missing contributions on the archaeological discoveries in Slovenske Gorice and Spodnje Podravje by Marija Lubšina Tušek, Ana Kovačič, Martina Blečič Kavur and Boris Kavur.

³ See e.g. the *Arheologija na avtocestah Slovenije* series, with as many as more than hundred volumes to date, and Djurič, Prešeren 2003.

⁴ Pahič 1975a.

⁵ Gabrovec 1983.

⁶ Dular 1999.

⁷ Pahič 1962–63; Pahič 1981; Oman 1981; Črešnar, Koprivnik 2014.

⁸ Horvat-Šavel 1980; Horvat-Šavel 1988–1989; Dular 1987, 40–43. For a comprehensive publication of the excavations at Oloris, see Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002.

⁹ Trampuž-Orel, Svoljšak, Teržan 1987.

¹⁰ See Pahič 1975b; Gabrovec 1983, 54–63; Teržan 1999.

¹¹ Pahič 1957; Müller-Karpe 1959, 115–133, 269–272, Fig. 11–12, 40, 51, 59, Pl. 108–115; Črešnar 2006.

¹² Müller-Karpe 1959, 273–275, Pl. 118–121.

¹³ Müller-Karpe 1959, 275–276, Pl. 123; Pahič 1972; Koprivnik 2021a.

¹⁴ Stare 1950; Müller-Karpe 1959, 272–273, Pl. 116–117.

¹⁵ Jevremov 1988–1989; Strmcnik-Gulič 1980.

¹⁶ Tomanič-Jevremov 1988–1989.

¹⁷ Koprivnik 2021b.

¹⁸ Korošec 1947; Korošec 1951; Dular 2013, 137–177, Pl. 1–63.

¹⁹ Perc 1962–63; Lamut 1988–1989; Lamut 2001; Dular, Tomanič-Jevremov 2010.

²⁰ Pahič 1981; Oman 1981.

cultural development of the Bronze and Iron Ages.²¹ Although only a decade has passed since its publication, the cultural and chronological evidence for the Early to Late Bronze Age in Prekmurje and Štajerska has further increased and is discussed in the contributions published in this volume.

CHRONOLOGICAL AND CULTURAL OUTLINE

The chronological framework presented in *KiM* 40, which spans from the Copper/Early Bronze Age transition period to the Late Bronze/Early Iron Age transition, is also used here for the purposes of briefly outlining the Bronze Age in the north-eastern part of the present-day Slovenian territory (Fig. 1). Sites that could positively be attributed to the transition period from the Copper to the Early Bronze Age were unknown until three decades ago, but their numbers have proliferated since. In the plains along the Rivers Mura, Drava and Savinja, and across the hills of Slovenske Gorice, the archaeological investigations in advance of motorway construction examined a narrow strip of land, but revealed a substantial number of archaeological sites from the Bronze Age that include several sites belonging to the cultural phenomenon known as the Somogyvár-Vinkovci culture. This culture was present across vast Pannonian expanses between the Rivers Danube and Sava, and across the periphery of the Eastern Alps. In Prekmurje, these settlements have been excavated at Za Raščico near Krog, Grofovsko and Bratonci near Murska Sobota and Pod Grunti – Pince near Lendava (see Kerman, Fig. 1, in this volume), in Podravje at Slivnica and Orehova vas, probably also in the area between Dogoše and Pobrežje in Maribor (the Oskrbovalni center site) (see Kramberger, Fig. 2, in this volume). Settlements of this culture were further unearthed at Ptuj²² and the plain of Dravsko polje, for example at Žutreki, Cediljeki in Spodnja Gorica, Gaj and Lavše near Pragersko.²³ We should also mention the find of two urn burials in the Slivnica area,

which represent the first and earliest burials of the Somogyvár-Vinkovci culture recorded in Slovenia (see Tica, Predan in this volume). They also show that the common burial rite was cremation, which was heretofore an unknown aspect of the culture.

The Bronze Age remains at the sites in the discussed regions were relatively poorly preserved, damaged mostly by the intensive farming and deep ploughing practices in the plains. They only allow limited inferences as to the organisation of the settlements and the construction of the buildings in them, but do indicate recurring patterns. They reveal different forms of buildings, from sunken to semi-sunken buildings that existed alongside above-ground buildings of wattle-and-daub construction. The remains of the latter are postholes outlining rectangular or trapezoidal building plans, often with several rooms, but also pieces of daub with wattle impressions (see Kerman in this volume, Fig. 3, 4, 6, 14). These buildings are associated with a variety of pits of different shapes and purposes and presumably constitute farmsteads or household units separated from one another by distances ranging from a few tens to a few hundred metres. They are believed to indicate a dispersed settlement type lasting throughout the Bronze Age; the sites at Pod Grunti – Pince and Slivnica show this settlement type also for the Somogyvár-Vinkovci culture (see Kerman, Fig. 6 and Kramberger, Fig. 4, in this volume).

Existing alongside those of the dispersed type were nucleated settlements. An example has been excavated at Za Raščico near Krog, where buildings were arranged roughly semicircularly around an empty, i.e. undeveloped central space – probably a courtyard or ‘village square’ (see Kerman in this volume, Fig. 4). This layout suggests a well-organised and closely-knit ‘village’ or ‘cooperative’ community, perhaps even a ‘central settlement’ in otherwise dispersed settlement along the Mura. Arguments supporting the last possibility could be seen in some of the small finds such as casting moulds as metallurgical tools, in the recovered pieces of slag²⁴ and possibly even in the fragments of a miniature four-wheeled wagon as a model of a means of long-distance transport (see Kerman in this volume, Fig. 5: 8,27) (Fig. 2).²⁵

²¹ Teržan, Črešnar 2014a – with the contributions of numerous colleagues.

²² Lamut 1996.

²³ Lubšina Tušek, ‘Bronasta doba v Spodnjem Podravju’ (Bronze Age in the Spodnje Podravje region); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022. The contribution is to be published in the next volume of *Arheološki vestnik*.

²⁴ Interestingly, one mould fragment is of stone and the other of clay: see Šavel 2005, 80; Šavel, Sankovič 2010, G 230, 820.

²⁵ Šavel 2005, 56, 79–80, Pl. 6: 2–3; Šavel, Sankovič 2010, 83, G 231, 804–805 (the object G 231 also represents

The Somogyvár-Vinkovci culture in Prekmurje and Štajerska, as in the whole of Pannonia, was succeeded by the Kisapostag culture; the latter prevailed in the Early Bronze Age or BA A according to Reinecke's chronological framework for central Europe. It occupied practically the same areas as the preceding Somogyvár-Vinkovci culture, though we cannot speak of a direct continuity between the two cultures. Continuity is also precluded by the fact that the Somogyvár-Vinkovci culture was rooted in the tradition of the Copper Age Vučedol culture, whereas the Kisapostag culture represented a new cultural phenomenon in the Pannonian area with potential models and roots in the late, already declining Copper Age Corded Ware (*Schnurkeramik* or *Epi-Schnurkeramik*) culture groups in areas north of the Danube, between the present-day Slovakia and Lesser Poland.²⁶ Sites in both Prekmurje and Podravje have shown that the Kisapostag culture (BA A1) transforms in its late phase into the Litzen pottery culture (BA A2–B1).²⁷ The highest density of settlement remains of the Kisapostag culture was recorded in the plain south of Murska Sobota. These were apparently small hamlets of both sunken and above-ground buildings with postholes of timber construction. The ceramic finds and the radiocarbon dating indicate these settlements were largely contemporaneous and only located one to three kilometres apart, suggesting a dispersed yet uniformly planned settlement of the area, in other words, an act of colonisation (see Kerman in this volume, Fig. 2). A similar situation is observable in Podravje, where settlement remains of the Kisapostag culture were recorded at the foot of the Pohorje Mountains, with several locations of the extensive archaeological site at Slivnica, as well as in nearby Orehova vas and Rogoza (see Kramberger in this volume, Fig. 2). Contemporary settlement remains were unearthed in the plains of the Dravsko polje and Ptujsko polje, particularly in the Pragersko area, for example at Pragersko (Zadruga), Žutreki, Gaj, Gmajna, Spodnja Gorica, Lavše near Stražgonjca and Draženci.²⁸ In addition to settlement remains,

the wheel of a small wagon and it is hence likely the finds from this settlement include the remains of at least two miniature wagons).

²⁶ See e.g. Črešnar, Teržan 2014, 667 (with references).

²⁷ For a synthetical overview of the Litzen pottery, see Kruh 2019.

²⁸ Lubšina Tušek, Bronasta doba v Spodnjem Podravju (Bronze Age in the Spodnje Podravje region); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022.

a grave with bronze jewellery characteristic of the Kisapostag culture was found at Lancova vas,²⁹ which is the first grave of this culture thus far found in Slovenia.

Finds from the Early Bronze Age include an exceptional object, namely an amber bead from Kotare – Krogi near Murska Sobota (Fig. 3), which originates from a Kisapostag context (see Kerman in this volume, Fig. 9: 19)³⁰ and suggests that the Amber Route led through here already in the Early Bronze Age.³¹

Another noteworthy find is the tin bead from Lavše near Stražgonjca, which Marija Lubšina Tušek also dates to the Early Bronze Age.³² It is unclear whether it is a piece of jewellery or perhaps a small ingot, i.e. a special form intended for the distribution of tin as an essential component in the production of bronze alloys.³³

The transition between the Early and the Middle Bronze Age, i.e. between BA A2 and B1, appears as a time of gradual change both in the settlement and in the cultural aspect. The pottery suggests that some of the settlements with Litzen pottery persisted into BA B1 and that new settlements also appeared at this time. An example of a new settlement was unearthed in an already previously densely populated area south of Murska Sobota, at the Pod Kotom – sever site. It is radiocarbon dated broadly between the late 17th and the 15th century BC, while pottery finds led Kerman to attribute it to the Bronze Age Tumulus culture known in the Middle Danube Basin (see Kerman in this volume, Fig. 13).³⁴ Several other settlements must have been established in the period of this culture or at least under its direct influence, but slightly later than the settlement at Pod Kotom – sever, i.e. in BA B2;

²⁹ Kovačič, Blečić Kavur, Zgodnjebronastodobni grob iz Lancove vasi (An Early Bronze Age grave from Lancova vas); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022. It was presumably the grave of a girl aged between 7 and 11 years at death.

³⁰ Kerman 2011a, 37, 56–57, SE 21, G 50. The damaged spherical bead measures 0.9 cm in diameter and 0.7 cm in height.

³¹ For a general overview of Bronze Age amber in the Balkans, see e.g. Cwaliński 2020; Mihovilić, Teržan 2022, 310–314.

³² Lubšina Tušek, Bronasta doba v Spodnjem Podravju (Bronze Age in the Spodnje Podravje region); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022. The bead is going to be chemically analysed.

³³ See e.g. Primas 1985; Metzner-Nebelsick 2021, 79–83, Fig. 1–3.

³⁴ Also see Kerman 2011b; Kerman 2014a.

such examples are at Oloris near Dolnji Lakoš³⁵ and Gornje njive near Dolga vas.³⁶ Life in these settlements continued in the following period of the Virovitica culture, i.e. the Oloris-Podsmreka horizon that spans from BA B2 to BA C/D. We should emphasise that the settlement at Oloris differs from most other contemporary settlements in that it was enclosed with a defensive ditch and a wooden palisade, while the surrounding stream not only protected it but also served as a water supply, as can be inferred from the wooden well found in the ditch.³⁷

From these periods, another settlement of interest came to light at Pod Grunti – Pince near Lendava, where large-scale archaeological excavations enabled a good insight into its organisation. It seems to be similar to the settlement at Za Raščico attributed to the Somogyvár-Vinkovci culture.³⁸ Here as well, buildings were more or less densely arranged in a circle or semicircle around a central empty or undeveloped space, probably the ‘village square’. The settlement was delimited by a ‘water channel’ in the east and a ‘wetland’ to the south and north that revealed large quantities of pottery and other finds, probably refuse (see Kerman in this volume, Fig. 6).³⁹ This suggests the existence of a system of defence, but also that the settlement at Pod Grunti – Pince – perhaps similarly to Oloris – was protected by a ditch/water channel or at least surrounded by marshy, poorly passable terrain.

The settlements of the Oloris-Podsmreka horizon include that at Nedelica near Turnišče, which revealed a rich and relatively well-preserved assemblage of pottery, a substantial number of clay pyramidal loom weights, spindle whorls and spools that indicate an intensive weaving activity⁴⁰ and perhaps even embroidery. Most importantly, the site yielded an object unique in Slovenia, a gold

strip from the Bronze Age (Fig. 4),⁴¹ which is very similar to the recently published spectacular textile find with gold threads/strips from the Late Bronze Age settlement at Ebreichsdorf, on the fringes of the Vienna Basin,⁴² and to the gold strips from the goldwork hoard from Koppental in Carinthia.⁴³

Interestingly, new settlements at the transition to and in the Middle Bronze Age appear not only in the lowlands along the Rivers Ledava and Mura, but also in the hills of Slovenske Gorice, for example at Sodolek near Sv. Jurij ob Ščavnici, Brengova and Gomile near Lenart.⁴⁴

In the Podravje region, the previously known settlement on Brinjeva Gora and tumuli at Brezje near Zreče, Morje near Fram and Bukovec above Zgornja Polskava, which have to be dated to BA B1, were joined by remains that can in part also be attributed to the Bronze Age Tumulus culture, but mainly to the Oloris-Podsmreka horizon; these are the sites at Slivnica (possibly also the site of a Bronze Age tumulus), below Meljski hrib near Malečnik and Radvanje, possibly also at Ruše⁴⁵ (see Kramberger in this volume, Fig. 2, 4).⁴⁶ In lower Podravje, the well-known settlement at Rabelčja vas in Ptuj⁴⁷ is joined by sites such as Ulica Šercljeve brigade and Selska cesta in Ptuj, sites in the area of Pragersko at Lavše near Stražgonjca, Gmajna and Spodnja Gorica, Dolge njive near Šikole and possibly elsewhere in the plains of Dravsko polje and Ptujsko polje.⁴⁸ A Middle Bronze

³⁵ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002. For the discussion on the beginnings of the settlement at Oloris, see Teržan 2010, for a different view, see Dular 2011.

³⁶ Šavel, Kerman 2008, 137, G 1160, 1162, 1376, 1397, 1400; Teržan 2010, 156, Fig. 4, 6.

³⁷ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002, 23–33, App. 1–3, Fig. 3, 10–12; Dular 1987, 40–41; Kerman 2001, 58–59, Fig. 1; Teržan 2001, 125–127, Fig. 1–3; Teržan 2010, 159.

³⁸ Interestingly, the Copper Age settlement at Radvanje near Maribor also had a central square/courtyard and buildings arranged in a circle around it: see Kramberger 2021a, 34–41, Fig. 41a.

³⁹ Kerman 2014b; Kerman 2018.

⁴⁰ Šavel, Sankovič 2013, G 543, 618 (spindle whorls); G 78, 362, 531 (spools); G. 364, 450–453, 846 (pyramidal weights).

⁴¹ Šavel, Sankovič 2013, 182–183, G 532. The find is kept in the Pomurje Museum Murska Sobota, Inv. No. AI 13158. Strip l. 0.7 cm, w. 0.1 cm.

⁴² See Krenn-Leeb 2023; 49–51, Fig. 38; Saunderson, Grömer 2023, 103–109, Fig. 78–80.

⁴³ Gleirscher 2014, 139–140, Fig. 2: 2 (heap of gold strip in the centre of the photo).

⁴⁴ Kavur, Ciglar, Žižek, Najdbe bronaste dobe v Slovenskih Goricah (Bronze Age Finds from the hills of Slovenske Gorice); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022. For Brengova, see Janežič, Ciglar, Žižek 2021, 9–20, 120–145; for Sodolek, see Kavur 2018; for Gomile near Lenart, see Tomaž 2010, 50–55, 89–91; Tomaž 2014; Teržan 2010, 156–157, Fig. 5–6.

⁴⁵ Jančar, Nove poznobronastodobne naselbinske najdbe iz Ruš – aktualna izkopavanja 2021–2022 (New Late Bronze Age settlement finds from Ruše – actual excavations 2021–2022); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022.

⁴⁶ Also see Kramberger 2021b, 50, 55, G 50, 65, 73, 82–85 etc.

⁴⁷ Strmčnik-Gulič 1988–1989.

⁴⁸ Lubšina Tušek, Bronasta doba v Spodnjem Podravju (Bronze Age in the Spodnje Podravje region); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022. For Ptuj-Selska

Age settlement was also discovered in the Savinja Valley, at Šiman near Gotovlje. The finds from this settlement that are of particular interest are the beads of light green-blue glass, which are among the earliest glass beads thus far known in Slovenia (Fig. 5).⁴⁹ A considerable number of other Bronze Age sites are known from the Savinja Valley and Kozjansko, but they have been poorly investigated and can hence not be dated more precisely (see Bricelj, Fig. 1, in this volume).⁵⁰

Excavations also unearthed several graves attributable to the Oloris-Podsmreka horizon; most are cremations. In addition to the graves in Potrčeva ulica in Ptuj,⁵¹ such burials came to light at Brenгова, Pobrežje⁵² and Črnelica near Šentjur pod Rifnikom⁵³ (see Bricelj in this volume). Pending a comprehensive publication of the cemetery at Zavrč, with some 60 graves, it is as yet unclear whether burial here already began in the Oloris-Podsmreka horizon or slightly later.⁵⁴ Noteworthy in connection with cremation burials of the Oloris-Podsmreka horizon is the necropolis at Kainach near Wildon in Styria, Austria, where roughly 240 graves have been found that span from the late part of the Middle Bronze Age to and including the Hallstatt period, i.e. BA C2/D to Ha B/C (see Gutjahr, Windholz-Konrad in this volume).⁵⁵ Situated in the lowland at the confluence of the Kainach and the Mura, the necropolis belonged to a hilltop settlement on Schlossberg above Wildon. The hilltop, inhabited more or less continuously from the Neolithic period onwards,⁵⁶ has an extraordinary strategic location, visually dominating the area along the Mura from the Graz/Gradec

Basin southwards to the hills of Slovenske gorice, but also eastwards to the Raba Valley. From the Neolithic onwards, Wildon was a meeting point of cultural elements coming from north and south, east and west, and revealing the importance of this site along the River Mura as a line of communication between the Pannonian lowlands and the Alpine uplands, which is reflected in the cemetery at Kainach for the period from the Middle Bronze Age to the Hallstatt period. The earliest graves from the Middle Bronze Age or the Oloris-Podsmreka horizon indicate connections with the southeast, with the Virovitica cultural group, followed in BA D–Ha A by influences from the more northerly areas of the Danubian Urnfield culture, from the Čaka and Baierdorf-Velatice cultural groups.⁵⁷ Slightly later, from Ha B1, are the connections with the Alpine, more precisely Tyrolean area of the Laugen-Melaun culture,⁵⁸ while in the Urnfield culture period, i.e. Ha B2–3, there are clear ties also with the Ruše group in Podravje (see Gutjahr, Windholz-Konrad in this volume).⁵⁹

Cemeteries of the Late Bronze Age Urnfield culture also came to light in Prekmurje, which is an important new finding. The cemetery at Gorice near Turnišče comprises few, but relatively rich graves from Ha A, the goods, primarily pottery from which show connections with the Dobova group in Posavje and also with the Urnfield culture cemetery at Slatina in Podravina.⁶⁰ The vast cemetery, with around 80 graves, recently excavated at Sumerje near Gornja Bistrica, not far from Črenšovci, can be dated to Ha B. Gojko Tica attributes it to the Ruše cultural group, but also underlines local characteristics in the burial custom of using dishes or cups as urns rather than large vessels such as amphorae, pots or pithoi, as is common in the necropolises Pobrežje or Ruše in Podravje (see Tica et al. in this volume). A different character and burial practice have been observed in a smaller necropolis at Tišina, also dated to Ha B1–3 and supported by radiocarbon dates (see Sankovič in this volume). Here, mostly large storage vessels were used as urns, accompanied by many other vessels such as dishes, cups, amphorae, kantharoi and jugs, which can be interpreted as pottery sets for a communal feast. Also numerous are metal

cesta, also see Filipidis 2008; for Dolge njive near Šikole, also see Žižek 2005.

⁴⁹ Tomažič, Olič 2009, 142, G 384–385.

⁵⁰ For Šiman, also see Tomažič, Olič 2009; Teržan 2010, 155–59, Fig. 1–3.

⁵¹ Jevremov 1988–1989.

⁵² For Brenгова, see Janežič, Ciglar, Žižek 2021, 144, G 151; for Pobrežje, see Kramberger, Črešnar 2021, 55.

⁵³ Also see Vrenčur 2011.

⁵⁴ Blečić Kavur, Kavur, Lubšina Tušek, Nekropola v Zavrču (The necropolis at Zavrč); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022. Also see Blečić Kavur, Kavur, Lubšina Tušek 2018.

⁵⁵ Also see Gutjahr 2015.

⁵⁶ Schlossberg near Wildon also yielded finds from the Somogyvár-Vinkovci culture, the Kisapostag or Litzen pottery culture, finds from the Middle and the Late Bronze Age or the Urnfield culture all to the La Tène and Roman periods: see Tiefengraber 2015a; Tiefengraber 2018. Also see Gleirscher 2020.

⁵⁷ Also see Gutjahr 2015, 430.

⁵⁸ Also see Gleirscher 2015.

⁵⁹ Also see Gutjahr 2014.

⁶⁰ Plestenjak 2010, 98–103; for Slatina, see Ložnjak Dizdar et al. 2018.

artefacts; there is jewellery and other pieces that include a particularly finely made bronze socketed axe and two iron knives (see Sankovič, Pl. 5, in this volume). Together with the pottery, these items show that the Tišina community belonged to the same social group as identified in Podravje at Ptuj⁶¹ and Ormož,⁶² forming part of the cultural phenomenon known as the Iron Horizon, at the transition from the Urnfield culture to the Early Iron Age.⁶³

In Prekmurje, Podravje and the Savinja Valley, newly-discovered archaeological sites include Late Bronze Age or the Urnfield culture settlements. In Prekmurje, these were in part established in the same areas as earlier in the Bronze Age, for example at Nova Tabla⁶⁴ and Pod Kotom – sever south of Murska Sobota, and in part on elevations bordering the lowlands, for example Grajski grič in Gornja Radgona and Sotinski breg (see Kerman in this volume, Fig. 2). Also found was a hoard at Pod Kotom – jug near Krog, which is a significant find as hoards were previously unknown in the Prekmurje region, as opposed to Podravje and its periphery.⁶⁵ The Pod Kotom – jug hoard predominantly consists of fragments of bronze sickles and copper ingots, and dates to Ha A2/B1⁶⁶ (see Kerman in this volume).

Numerous settlements from the Urnfield culture period were newly also found in Podravje, in the plain at the foot of the Pohorje Hills, at sites such as Orehova vas,⁶⁷ Rogoza,⁶⁸ Hoče and Pobrežje,⁶⁹ Blato near Slovenske Konjice,⁷⁰ but also at Ptuj, more precisely at Ptujski grad and its lowland vicinity with several sites at Zgornja Hajdina,⁷¹ possibly also at Močna near Lenart⁷² and Dolnica

near Mezgovci ob Pesnici⁷³ in the hills of Slovenske Gorice. In the Savinja Valley, the previously known upland settlements, such as Rifnik⁷⁴ and Miklavški hrib above Celje, were joined by new settlements from the Urnfield period, for example at Šmatevž near Gomilsko⁷⁵ (see Bricelj in this volume).

The most pertinent comparison for understanding the settlement pattern and organisation of this period is between the settlements in Orehova vas, Rogoza and Pobrežje. The first two, roughly datable to Ha A, show the characteristics of the scattered clustered settlement type.⁷⁶ The settlement at Blato near Slovenske Konjice, below Konjiška gora (see Bricelj, Fig. 4, in this volume), was probably of this type as well, as were several settlements in the Austrian region of Steiermark.⁷⁷ The settlement at Pobrežje, from the late part of the Urnfield culture or roughly Ha B, on the other hand, shows a layout with buildings mainly oriented WNW–ESE and NNE–SSW.⁷⁸ This is similar to the orthogonal layout of the ‘proto-urban’ settlement at Ormož,⁷⁹ which was also fortified with an earthwork rampart (timber-laced with an earthen fill) and a defensive ditch⁸⁰ – as opposed to other known settlements. Similarly structured settlements with buildings of long rectangular plans, arranged so as to form several streets and small squares or courtyards, have also been found in Steiermark, for example at Grub near Unterberg.⁸¹

Having said that, the fortified nucleated settlement at Ormož coexisted with a dispersed settlement at Hajndl located in immediate proximity,⁸² which shows that the differences in the settlement layout within the Urnfield culture cannot be merely chronological, but likely reflect different economic and social factors, possibly even settlers’ provenance (?). These

⁶¹ Lubšina Tušek 2014; also see Teržan 2017, 119–134, Fig. 1–2, 5, 10.

⁶² Tomanič-Jevremov 1988–1989; Tomanič-Jevremov 2001, 195–201, Pl. 1–4.

⁶³ Teržan, Črešnar 2014b, 706–713, Fig. 37; Teržan 2017.

⁶⁴ Guštin et al. 2017.

⁶⁵ Cf. the contributions in Teržan (ed.) 1995–1996.

⁶⁶ Jereb 2009, 151–152; Pl. 113–123; Trampuž-Orel, Urankar 2009, 153–156.

⁶⁷ Grahek 2014; Grahek 2015; Grahek 2021.

⁶⁸ Strmčnik-Gulič 2001, 105–106, Plan 3–4, Fig. 12–19; Teržan 2001, 128–129, Fig. 4–5; Črešnar 2010; Črešnar 2014; Črešnar 2022; Teržan, Črešnar 2021b, 565–570, Fig. 2–7.

⁶⁹ Kramberger, Črešnar 2021.

⁷⁰ Bricelj 2014; also see Bricelj in this volume.

⁷¹ Lubšina Tušek, Bronasta doba v Spodnjem Podravju (Bronze Age in the Spodnje Podravje region); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022.

⁷² Kavur, Ciglar, Žižek, Najdbe bronaste dobe v Slovenskih Goricah (Bronze Age finds from the hills of Slovenske

Gorice); presentation given at Gabrovec Day on 16 May 2022. For Močna near Lenart, see Tica 2013, 52–53, G 316.

⁷³ For Dolnica, see Čuček 2014.

⁷⁴ Vrenčur 2017, 149–153, Fig. 89–92.

⁷⁵ Also see Tica 2007.

⁷⁶ Grahek 2021, 31–36, Fig. 1; Teržan, Črešnar 2021b, 565–567, Fig. 2.

⁷⁷ Heymans 2015, 301–303; Tiefengraber 2015b, 379–380.

⁷⁸ Kramberger, Črešnar 2021, 56–62, Fig. 1–2.

⁷⁹ Lamut 1987, 46–48, Fig. 31; Lamut 1988–1989; Lamut 2001, 207–218, Fig. 1–2; Tomanič-Jevremov 2001, 192–195, Fig. 1–5. Also see Teržan, Črešnar 2021b, 564–568, Fig. 4–5.

⁸⁰ Perc 1962–1963, 376–378, App. 1–2. The archaeological excavation that Ivan Žižek, Regional Museum Ptuj Ormož, headed in 2000 revealed an earth-filled timber-laced rampart.

⁸¹ Tiefengraber 2015b, 305–307.

⁸² See Mele 2003; Mele 2009; Kovač 2004; Magdič 2006; Mele, Mušič 2007; Mele 2014, 181–188, Fig. 15–17.

and other questions, including why most lowland Urnfield settlements were abandoned at the onset of the Early Iron Age, while the upland settlements such as those on Grajski grič in Gornja Radgona, Ormož, Brinjeva gora and Rifnik continued to be inhabited, may be answered by future research.

CONCLUSION⁸³

Different types of settlements and also different types of buildings existed during the Bronze Age, in a span beginning at the transition period from the Late Copper Age Somogyvár-Vinkovci culture and terminating in the Urnfield culture of the Late Bronze Age. Evidence suggests that settlements of the dispersed type and hamlets, often arranged close to one another, predominated. A 'textbook' example of such dense settlement could be identified in the area south of Murska Sobota during the Kisapostag culture, which seems to have remained attractive for habitation to the Late Bronze Age and even the Hallstatt period, as shown by the sites at Nova Tabla and Pod Kotom – sever (see Kerman in this volume, Fig. 1–2). Alongside settlements of the dispersed type, there also existed nucleated settlements. Some of them had buildings arranged semicircularly around a central 'village square', as illustrated by the layout of the settlement at Pod Grunti – Pince near Lendava, dated to the Middle and the early part of the Late Bronze Age (see Kerman in this volume, Fig. 6). Standing out among them are those fortified with a defensive ditch and probably also a palisade, such as Oloris and perhaps Pod Grunti – Pince. The question these fortifications pose is whether the Middle Bronze Age brought more turbulent and dangerous times compared with the Early Bronze Age that until now yielded no known traces of such fortifications. In the Late Bronze Age as well, i.e. the Urnfield culture period, settlements of the dispersed clustered were common and existed alongside nucleated settlements, such as those at Ormož and Pobrežje, designed according to a different principle, namely orthogonal. These included settlements fortified with a rampart and a defensive ditch – at least as observed at Ormož.

Evidence of the burial practices in the Bronze Age is still modest, but suggests that cremation

predominated throughout the period, albeit with exceptions. One such exception was the Middle Bronze Age Tumulus culture, to which the tumulus excavated at Brezje under Brinjeva Gora and others mentioned can be attributed. The rite of cremation can be surmised for the Somogyvár-Vinkovci culture from the graves from Slivnica (see Tica, Predan in this volume), for the Kisapostag culture from the grave found at Lancova vas, and for the late part of the Middle and initial part of the Late Bronze Age, the Virovitica culture or the Oloris-Podsmreka horizon, from the graves from Ptuj, Brengova, Pobrežje and Črnlolica below Rifnik. Finally, cremation as the dominant burial rite stands in the name of the Urnfield culture, of the Late Bronze Age. We should emphasise, however, that the rite of cremation and burial with an urn or without it in a simple grave are not the only characteristic of the Urnfield culture, but only one element of its cultural and religious components. The cremation burials from north-eastern Slovenia, where the earliest known examples date as early as the Copper Age in the mid-4th millennium BC,⁸⁴ are proof that cremation burials cannot simply be equated with the Urnfield culture, as has in some cases been suggested in literature. They are rather the result of a long-standing tradition, the roots of which remain still unexplained.

Translation: Andreja Maver

⁸⁴ Šavel 2004; Šavel 2007; Šavel, Sankovič 2009, II/4–163, Pl. 1–80.

Biba Teržan
Oddelek za arheologijo
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana
Ljubinka.Terzan@ff.uni-lj.si

⁸³ I would like to thank Ida Murgelj, Branko Kerman, Marija Lubšina Tušek and Manca Vinazza for their help in preparing this article.

Slikovno gradivo: Sl. 2 (risba: Ida Murgelj, NMS). – Sl. 3, 4 (foto: Branko Kerman, Pomurski muzej Murska Sobota). *Illustrations:* Fig. 2 (drawing: Ida Murgelj, NMS). – Fig. 3, 4 (photo: Branko Kerman, Pomurski muzej Murska Sobota).